

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Mihkel Kalmet
Ajalehe Uus Ilm retseptsioon Eestis ja Ameerika Ühendriikides
Bakalaureusetöö

Juhendaja: professor Eero Medijainen

Tartu 2016

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. Teekond ajaleheni Uus Ilm	7
1.1. Ajalehe tegevus	8
1.2. Uue Ilma kajastus võrreldes teiste lehtedega	15
1.3. Uue Ilma kajastus teiste meediaväljaannete poolt	19
2. Uus Ilm ja julgeolekuasutused	24
2.1. Eestipoolsed sammud peatamaks Uue Ilma tegevus	24
2.2. USA poolne tegevus Uue Ilma piiramisel	27
2.3. Vastumeetmed Uue Ilma juhtivate inimeste suhtes	30
KOKKUVÕTE.....	33
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	36
SUMMARY “The reception of foreign Estonian communist newspaper Uus Ilm in Estonia and in the United States”	39

SISSEJUHATUS

Sotsialistlikud ideed jõudsid Eestisse läänest ja idast. Nii Saksamaa kui Venemaa kirjanduse ja elanike kaudu, kes elasid Eestimaal, levitati sotsialistliku ideed. Esimesed marksistlikud rühmad tekkisid 19. sajandil Tartus. Üliõpilaste seas levinud marksistlik kirjandus, salakoosolekud ning loengud panid aluse sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide tekkele Eestis. Sotsialistlike ringe tekkis mujalegi Eestisse ning töölisliikumine levis üle Eestimaa ning suur osa liikmeid 1905. aastal olid noored. Noorte osakaalu ning tihedate sidemete tõttu peetakse Eesti sotsialismi hingeks Tartut. Üliõpilaste ning õpilaste seas levinud sotsialism levis noorte seas kiiresti ning sotsiaaldemokraatideks olid kuni revolutsioonini haritud inimesed.¹

Alates 19. sajandist koos käinud sotsiaaldemokraatlikele rühmadele järgnes 1905. aastal Tartus loodud Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Ühisus, kelle üheks juhiks oli tulevane Uue Ilma peatoimetaja Peeter Speek. Eesti esimene sotsiaaldemokraate hõlmav organisatsioon kasutas edukalt ära tollal Speegi juhitud ajalehte Uudised, kus levitati sotsialistlike tekste ning teavitati vastloodud organisatsiooni sisust. Loodud ühisus ei ühendanud kõiki sotsialiste üle Eesti, seega Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Ühisus koondas teatud osa sotsialiste, suur osa olid organiseerimata. Ühise kõiki sotsialiste hõlmava organisatsiooni suutis luua Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei Eestimaa Ühendus. Seesugune partei loodi 1907. aastal.²

1905. aasta revolutsioon Eestis sai alguse Venemaal toimunud verisest pühapäevast. Venemaal toimunud verevalamise algatas tööliste rongkäik tsaar Nikolai II juurde, kellele taheti anda tööliste olukorra parandamise palvekiri. 12. jaanuaril alustasid solidaarsusest Venemaal toimunu tõttu Eesti tehaste töölised järkjärgult streikimisega. Rahumeelsed tööliste ning sotsialistidest haritlaste streigid kestsid edasi kuni oktoobri keskpaigani. 16. oktoobril toimunud demonstratsioonil piirati meelevaldajad sõjaväeüksuse poolt ümber ning avati tuli nende vastu. Rahvaesindajate kongressi novembri lõpus 1905 nõuti isevalitsust. Peale kongressi moodustati osades valdades talurahvakomiteed.³

Talupoegade rahutustega 1905. aastal muutus revolutsioon vägivaldseks. 1905. aasta detsembris sotsiaaldemokraatide eestvedamisel toimunud koosolek ning sellele järgnenud

---

¹ Karjahärm, Toomas. (2015). *1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid*. Tallinn: Argo. Lk 17-20

² Karjahärm, Toomas. (2015). *1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid*. Tallinn: Argo. Lk 20

³ Karjahärm, Toomas. (1998). *Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850-1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Lk 95-100

osalenute arreteerimine ajendas töölisi kättemaksule. Tallinnast hargneti organiseeritult Harjumaale, Järvamaale, Läänemaale ja Pärnumaale. Rüüstamised ning mõisate põletamised viidi läbi mitmetes salkades. Sõjaseisukorra moodustamisega saadeti välja ekspeditsioonisalgad. Revolutsiooniga seotud isikud arreteeriti ning saadeti kohtu alla.⁴

Mässumeelseid hakati karistama 1906. aastal. Eestlaste üle peeti erinevates kohtutes kuni 1911. aastani üle saja kohtuprotsessi, kus süüdistatuid oli kokku üle 800. Neist 168 hukati, administratiivkorras saadeti Siberisse 101 isikut. Lisaks vangistustele, sunnitööle, hukkamisele ja ümberasumisele väljastati elamiskeelde – Eestimaal said elamiskeelu revolutsiooni tõttu 80 isikut. Seesugune keeld ei kehtinud ainult süüteo järgse kubermangu kohta, vaid kogu kolme Balti kubermangu kohta.⁵

Peeter Speek on meenutanud, kuidas revolutsiooni ajal lubati Vene töölistel edastada tsaarile märgukirju, et parandada tööliste olukorda. Vene tööliste eeskujul koostati Eestimaa kubermangus sarnane kiri, et parandada maata talupoegade olukorda. Märgukirjas nõuti autonoomiat, Asutava Kogu loomist ning Põhja-Liivima ühendamist Eestimaaga. Speegi kirjelduse järgi toimus märgukirja loomine Tartus väikese seltskonnaga ja salaja. Enne avaldamist anti märgukirja lugeda valitud inimestele, et kirjale anda viimane lihv. Kiri ilmus Peterburi liberaalses ajalehes *Pravo*. Samuti meenutas Speek, kuidas enne revolutsiooni mahasurumist oli Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisusel umbes 20 000 ning ajalehel *Uudised* olevalt olnud 11 000 kindlat tellijat.⁶ On küll teada, et Speegi sotsiaaldemokraatlikul organisatsioonil oli suur toetajaskond, kuid 20 000 on ülepakkumine, tegelik arv jäi 12 000 inimese juurde.⁷

1905. aasta revolutsiooni tulemusena lahkus Venemaalt suur hulk inimesi, kaasa arvatud Eestimaa ja Liivimaa kubermangust. Lahkujateks olid inimesed, kes tundsid end kehtiva korra poolt ohustatuna ning pageti seetõttu, et vältida repressioone oma vaadete tõttu. Sotsialistlike vaadetega eestlaste ümberasumine välismaale kiirendas töölisliikumise populaarsust teiste väliseestlaste seas.

Antud töö tugineb arhiiviallikatele, perioodikale, kirjandusele ja teaduskonverentsi ettekannetele. Peamise allikana on kasutatud Rahvusarhiivi arhiivimaterjale, kust leidis Eesti

---

⁴ Karjahärm, Toomas. (1998). *Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850-1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Lk 103

⁵ Karjahärm, Toomas. (1998). *Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850-1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Lk 116-117

⁶ Karjahärm, Toomas. (2016). *1905. aasta Eestis: mälestused*. Tallinn: Argo Lk 12-15

⁷ Karjahärm, Toomas. (2016). *1905. aasta Eestis: mälestused*. Tallinn: Argo. Lk 335

ametiastutuste seisukohti selgitavaid dokumente Uue Ilma suhtes. Samuti sisaldasid arhiivimaterjalid Ameerika Ühendriikide poolseid seisukohti ajalehe suhtes. Arhiiviallikate seas oli Uue Ilma enda kirjavahetus nii Eesti kui Ameerika ametiasutustega, mis aitasid töö kirjutamisel saada paremat ülevaadet suhtlusest ajalehe ja USA ning Eesti ametiasutuste vahel. Teiseks oluliseks allikaliigiks on perioodika. Mitmete Eesti kui väliseestlaste väljaanded näitavad, kuidas suhtuti Uude Ilma. Kolmandaks, Toomas Karjahärmi raamatud 1905. aasta sündmuste kohta annavad hea ülevaate, mis põhjustel toimus sotsialismi levik inimeste seas ning mis põhjustas eestlaste ümberasumise. Lisaks Mati Grafi ülevaade Eesti parteidest ning Epp Lauga ajakirjanduse ajalugu aitavad mõista sotsialistlike organisatsioonide arengut ning ajakirjanduslikku mitmekesisust. Neljandaks, konverentsi „Uus Ilm 70” ettekannete tekstid. Ülo Koidu ja Ene Rebase toimetatud konverentsitekstid andsid ülevaate Uue Ilma arengust.

Ülesehituslikult on töö jaotatud kahte peatükki ja iga peatükk on jagatud kolme alapeatükiks. Esimene peatükk käsitleb ajalehe teket ning arengut, lehe kajastust võrreldes teiste ajalehtedega ja Uue Ilma kajastust teiste väljaannete poolt. Teine peatükk uurib Ameerika Ühendriikide ja Eesti ametiasutuste seisukohta Uue Ilma suhtes ja kuidas tegutsesid Eesti ning Ameerika Ühendriikide ametiasutused, et raskendada Uue Ilma tööd. Teises peatükis joonistub välja teema vastuolulisus ja võitluslikkus – Uus Ilm ei kehasta endas ainult väljaannet, vaid antud teemat puudutavate riikide jaoks ebasobivat maailmavaadet, mis omakorda tähendab arusaamade vahelist võitlust.

Töö peamine eesmärk on uurida, kuidas toimus kapitalismi (Eesti ning USA) ja kommunismi (Nõukogude Liidu) vaheline võitlus väliseestlaste kommunistliku ajalehe Uue Ilma toel. Eesti Vabariigi ajal pörkusid väliseestlastest sotsialistide maailmavaade nii Eesti kui nende asukohamaa Ameerika omadega, mistõttu oli Uus Ilm Eesti ning USA ametiasutuste tähelepanu all. Töö eesmärgiks on välja uurida, millisel seisukohal olid Eesti ja USA ametiasutused ning mis vahenditega prooviti peatada Uue Ilma tegevus. Ajalehe sisu oli Eesti ja läänekriitiline ning seetõttu oli nii Ühendriikidele kui Eestile kasulik peatada Uue Ilma tegevus.

Probleemile vastamiseks uuritakse, millised olid sotsialistliku väliseesti kogukonna tekke põhjused, milline oli Uue Ilma areng ja kuidas muutus ajalehe rõhuasetus erinevate toimetajate juhtimisel. Samuti uuritakse Uue Ilma tegevuse kajastusi teistes väljaannetes ja analüüsitakse erinevate väljaannete samasisulisi tekste ning võrreldakse, kuidas nad erinevad

omavahel. Lisaks uuritakse, kuidas suhtusid USA ja Eesti ametiasutused väljaandega; kuidas suhtuti Uude Ilma ning kuidas pidurdati lehe tegevust.

Käesoleva töö autorile teadaolevalt on tehtud üks uurimistöo, mis keskendub väliseestlaste ajalehele Uus Ilm. Teadaolev uurimistöo keskendus Uue Ilma sisuanalüüsile läbi kommunistliku vaatenurga. Käesolev töö annab ülevaate lehe ajaloost ning uurib Uut Ilma ametiasutuste tasandilt, eelnevalt pole Uuest Ilmast tehtud uurimistöid ametiasutuste vaatenurga läbi.

1. Teekond ajaleheni Uus Ilm

Uue Ilma loomise põhjuseks peetakse 1905. aastal toimunud Vene revolutsiooni mahasurumist ja seeläbi inimeste pagemist poliitilistel põhjustel üle ookeani, kust leiti peavarju ning kaitset poliitilise tagakiusamise eest.

Tollased sotsialistliku liikumise aktivistid leidsid, et on vaja asutada välismaal oma ajaleht. Väljaspool Eestit seetõttu, et Eestist oli 1905. aasta revolutsiooni tagajärjel lahkujateks sotsialistliku maailmavaatega inimesi. 1908-1911 aastatel oli välismaal umbes 15 väliseestlastest revolutsionääride sotsialistliku rühma ja nende liikmete arv oli umbes 250.⁸

Euroopas ebaõnnestunud ettevõtmine kolis edasi Ameerika Ühendriikidesse põhjusel, et eestlaste kogukond oli seal tihedamini koos ning sotsialistliku liikumise juhid olid palju energilisemad. Arvatakse, et 20. sajandi alguses elas Ameerikas umbes 2500 eestlast, kellest 700 elas New Yorgis, mis tähendas, et potentsiaalseid sotsialistliku liikumisega ühinevaid inimesi jagus. New Yorgi eestlaste sotsialistlikule liikumisele aitas aluse panna revolutsiooni tagajärjel pagenud inimesed. Omakorda oli positiivne suhtumine sotsialistliku maailmavaate suhtes ka esimese emigratsioonilainega Ameerikasse jõudnud eestlased. Esimene migratsioonilaine Eestimaalt Ameerikasse toimus 19. sajandil, kui kuuldused Ühendriikidest kui heade elu- ning töötingimustega maast levis üle maailma. Enamusele Eestimaalt väljarännanutele ei osutunud kuulujutt tõeks – töö leidmine ning kultuuriruumiga harjumine oli üle jõu käiv ning seetõttu naasesid osad Eestimaale. Teise eestlaste emigratsioonilainega jõudsid Ühendriikidesse 1905. aasta revolutsioonitõttu põgenenud inimesed.⁹

Suurenenud inimhulga ning sotsialistlike ideede levimise tõttu loodi USA väliseestlaste seas mitmeid töölisliikumisi üle kogu Ameerika. Organisatsioonid nägid omakorda ette, et oleks vaja luua ühine häälekandja. Esimene Ameerikas baseeruv väliseestlaste töölisorganisatsioon loodi New Yorki 23. märtsil 1906. aastal ja liikmete arv oli algselt 11. Innustatuna New Yorgi grupi loomisest, tekkis sarnaseid organisatsioone ka teistesse kohtadesse üle riigi. 1908. aasta lõpul ühendati väliseestlaste sotsialistlikud organisatsioonid üleriigiliseks üksuseks ning seda hakkas juhtima 5-liikmeline keskkomitee, mille liikmed selgusid valimiste teel. Keskkomitee loomisega leiti, et vajadus oma ajalehe järele on olemas ning sellest tulenevalt võeti

---

⁸ Kaup, Erich. *Ajalehe Uus Ilm asutamise ajaloost (1906-1910)*. Uus Ilm 70 (1980). lk 9-10 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

⁹ Laul, Endel. (1962). *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. Lk 79-81

ühendust nii Eesti kui väliseestlaste sotsialistlike organisatsioonidega. Lõplik otsus ajalehe loomise üle tehti 17. jaanuaril 1909, kus New Yorgis toimunud tööliste koosolekul otsustati asutada ajaleht ning selleks loodi 103-liikmeline Eesti Kirjastuse Osühisus. Osühisuse tööülesanneteks peale ajalehe väljaandmise sai veel erinevate teaduslike, poliitiliste ja ilukirjanduslike tööde väljaandmine „teadusliku sotsialismi põhimõttel”.¹⁰ Suure töö tulemusel jõuti lõpuks oma töölisajalehe väljaandmise läveni, kuid ettevalmistused venisid pikemaks, kui oleks osatud arvata.

1.1. Ajalehe tegevus

Ajalehe esimene number ilmus 20. juunil 1909. Algselt oli selle tiraaž 1000 eksemplari ning pool aastat peale ajalehe ilmumist tõsteti tiraaž 1400 eksemplarini. Lehe ilmumistiheduseks oli kord nädalas (seda teatavate eranditega aastani 1951). Erich Kauba tehtud Uue Ilma 70. aastapäeva konverentsi ettekandes väitis Kaup, et 1909. aasta lõpuks oli Eestis 150 tellijat, reaalsed numbrid võivad seevastu olla mõnevõrra teistsugused.¹¹ Samuti tekitab küsimusi selline suure tiraaži trükkimise reaalsus. Enne lehe esimese numbri trükkimist otsustati pool tiraažist saata välismaale – suur hulk saadeti Venemaale ja Eestisse, kuid ka Kanadasse ja mujalegi, kus väliseestlaste töölisliikumised asusid. Enamus Uue Ilma väljaandmisest toimus vabatahtlike abiga, kes oma füüsilise jõuga toetasid toimetust väljaande trükkimisel. Ajalehel oli ainult üks palgaline töötaja ja selleks oli laduja, kelle tööülesandeks oli lehe trükkimise juures lehe murdmine ja masinasse seadmine, seejärel trükimasinaga käsitsi trükkimine. Säärane ajalehe tootmine kestis pool aastat, kuna 1909. aasta lõpul mindi üle trükimasinale, mis toimis elektrijõul.¹²

Esimeseks toimetajaks oli Peeter Speek. Ta oli Eestis sündinud ning õpetaja haridusega sotsialistliku kogukonna aktivist. 1903. aastal lõi Speek ajalehe Uudised, mis kandis endas sotsialistlike väärtuseid ning mis mõjutas tugevalt Eesti avaliku elu. Ajalehe kõrval arenes

---

¹⁰ Kaup, Erich. *Ajalehe Uus Ilm asutamise ajaloost (1906-1910)*. Uus Ilm 70 (1980). lk 12 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

¹¹ Kaup, Erich. *Ajalehe Uus Ilm asutamise ajaloost (1906-1910)*. Uus Ilm 70 (1980). lk 13 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

¹² Kaup, Erich. *Ajalehe Uus Ilm asutamise ajaloost (1906-1910)*. Uus Ilm 70 (1980). lk 13 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

välja Eestimaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Ühisus. Antud Ühisus oli paralleelkursil liikuv Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Parteiga – sotsiaaldemokraatia põhimõtete kindlameelne järgimine oli mõlemale poliitilisele üksusele sarnane. Eestimaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Ühisus erines Venemaa parteist rahvusküsimustes, lisaks tõstis eestlaste ühisus esile Baltikumi sotsiaalset ja majanduslikku eripära, mistõttu sotsiaal-, majandus- ja rahvusküsimustes Eesti ja Vene sotsiaaldemokraatlikud parteid üksteise vaateid ei jaganud.¹³ Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse juhid avaldasid ajalehes Uudised artikli, kus tutvustati partei ülesehitust ning toodi välja, et teiste ääremaade sotsiaaldemokraatlikud tööliste erakonnad on föderalistliku voolu kandjad. Sarnast arusaama jagasid ka tollased sotsiaaldemokraatliku liikumise juhid Speek, Asti ning nende lähikondlased. Küll aga lõppes artikkel üleskutsega antud teema üle diskuteerima ning otsustada partei seisukoht föderalismi kohta kongressil.¹⁴

Peale 1905. aasta revolutsiooni emigreerus Speek välismaale ning 1908. aastal maandus lõpuks USA-s, kust sai Speegist töölisliikumise üks aktiviste. Oma tööharjumustelt on Speeki meenutatud kui valjuhäälselt ning võrdsust tagava kolleegina. Lilli Ibrus on meenutanud, kuidas Speek ärgitas naisi lisaks revolutsiooniliste sihtide eest võitlemisele ka võitlemaks feministlike õiguste eest ning Peeter Speek sõimles oma naissoost kolleegidega, kui nad proovisid eksimusi põhjendada oma soo tõttu. Speegi ametiaeg Uue Ilma toimetajana jäi lühikeseks ning selle põhjuseks oli toimetaja ja aktsionäride vaheline mittemõistmine. 23. jaanuaril 1910 toimus Kirjastusühisuse üldkoosolek, kus Peeter Speek pidi vastama tööliste protestidele, mis käsitlesid ajalehe väljanägemist. Probleem oli ajalehes ilmuvad artiklid, mis osanike jaoks ei olnud piisavalt revolutsioonimeelsed ning kuna Speek polnud nõus sisu muutmisega, siis astus ta toimetaja ametikohalt tagasi. Formaalseks põhjuseks öeldi avalikult, et Speegil oli soov minna edasi õppima, kuid tegelik taandumise põhjus oli toimetaja ja lugejate erinev nägemus lehe sisust. Huvitaval kombel oma elu teises pooles ei toetanud Speek enam neid ideid, mille eest ta nii tugevalt võitles oma noorusaegadel, seega Uus Ilm oli tema üheks viimaseks kokkupuuteks revolutsioonilise ideega.¹⁵

Peeter Speegi lahkumisega valiti kirjastuse koosolekul toimunud hääletusel uueks peatoimetajaks Linda Jürman (hilisemalt abielunimega Vilde). Tema toimetajaks saamisega

---

¹³ Graf, Mati. (1982). *Poliitilised parteid Eestis 1917-1920*. Tallinn: Eesti Raamat. Lk 32

¹⁴ Graf, Mati. (2000). *Parteid Eestis Vabariigis 1918-1934*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus. Lk 19

¹⁵ Kaup, Erich. *Ajalehe Uus Ilm asutamise ajaloo* (1906-1910). Uus Ilm 70 (1980). lk 14-15 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).; Lauk, Epp. (2000). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloo* 1900-1940. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 23, 177, 230.

lehe sisuline pool ei muutunud piisavalt, et rahuldada osanike soove ning ebamääraste artiklike trükkimine käis edasi. Linda Jürmani kokkupuude töölisliikumise ajalehega algas Eestis ning kokkupuude eelmise peatoimetaja Peeter Speegiga oli tihe. Soojad suhted Speegiga olid ka Jürmani tulevasel abikaasal ja tollasel elukaaslasel Eduard Vildel. Oma kirjades Lindale 1904. aastal andis Vilde juhiseid Jürmanile küsimaks Peeter Speegilt raha, mida saata Vildele Krimmi, kus ta oli ringreisil. Neist kirjadest on näha, kuidas Jürmanil ja Vildel on väga sõbralikud suhted Speegiga, kuna Peeter Speeki ei mainita kordagi nime pidi, vaid hüüdnimega.¹⁶ Elukaaslase uue ametikoha tõttu reisis Ameerikasse kaasaka Vilde, kellele sotsialistlikud vaated polnud võõrad. Eduard Vilde kirjutas aegajalt töölisliikumise teemadel erinevaid artikleid varjunime all *Eesti daanlane* (näiteks ajalehele Kiir). Vilde kohalolekuga New Yorgis hakkas väliseestlaste kogukonnas levima kuulujutt, et Eduard Vilde on oma elukaaslaselt üle võtnud Uue Ilma juhtimist, kuid kuulujutuks see jäigi. Jürman üritas korvata töölisliikumise vähest käsitlemist pikkade poliit-teoreetilistetekstidega, kuid kirjastuse jaoks jäi kodu- ja välismaa revolutsiooniliste organisatsioonide tööde avaldamine puudulikuks. Jürmani poolt toimetatud ajalehe teoreetiliste tekstide avaldamine päädis sellega, et ajalehe tellijaskond vähenes USA-s väidetavast 500-st 320-le ning samuti vähenes tellijate arv ka välismaal. Sellise toetajaskonna languse tõttu hakati taotlema Jürmani lahkumist ning 26. numbril ilmumisel (juuni 1911) lahkuski senine toimetaja oma ametikohalt. Jürmani olulisus eesti ajakirjanduses üldisemalt on selles, et ta oli üks esimesi naissoost ajakirjanikke ning toimetaja, mis oli tol ajal haruldus.¹⁷

Linda Jürmani lahkumisega olid ajalehe numbrid 27-31 ilma toimetajata, lehe sisu eest vastutatavateks oli toimetuse nõukogu. Peale lühikest perioodi nõukogu toimetamise all leiti uued ajutised toimetajad, kelleks olid Jüri Larm ja August Willmann. Nad olid nii öelda üleminekutoimetajad, sest uue toimetaja otsimine toimus edasi. Mõnekuulise ajutiste toimetuskogude ja toimetajate juhtimise lõpetas uue tugeva toimetaja leidmine. Selleks sai Hans Pöogelmann, kes on varasemalt teada kui väliseestlaste revolutsioonimeelse ajakirjanduse üks tuntuim tegelane. Sajandivahetusel levinud radikaalne mõtteviis, mis haaras

---

¹⁶ Vilde, E. (1957). *Artikleid ja kirju*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. Lk 323-326

¹⁷ Laul, Endel. (1962). *Eesti töölisajakirjanduse ajaloo*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. Lk 185; Kaup, Erich. *Ajalehe Uus Ilm asutamise ajaloo* (1906-1910). Uus Ilm 70 (1980). Lk 15 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).; Lauk, Epp. (2000). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloo* 1900-1940. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 169, 243; Postimees 5.10.1911

noori haritlasi, võttis ka Pöögelmanni ühes ning sotsiaaldemokraatlikud vaatad said talle südamelähedaseks.¹⁸

Hans Pöögelmannist sai Uus Ilma toimetaja oktoobris 1911. Teekond saamaks toimetajaks oli küllaltki vaevaline, kuna Pöögelmanni ootas väljasaatmine Tomski kubermangu Narõmi maakonda ja seda neljaks aastaks. Karistuse põhjuseks oli 1905. aasta revolutsioonist osavõtmine. Saades kutse Ameerikast tulla Uus Ilma toimetajaks, põgenes Pöögelmann Siberist (mis polnud raske tegevus, kuna kontroll väljasaadetute üle toimus kord kuus) ning jõudis läbi Eesti illegaalselt USA-sse. Oktoobris 1911 oli ta juba New Yorgis. Kutse minna ajalehe toimetajaks tuli läbi tema vanemate – vanematega võttis eelnevalt ühendust toimetuse esindaja. Pöögelmanni vanemate poole pöördunud isik on tänaseni tundmatu. Konverentsil „Uus Ilm 70” pidas ajalookandidaat Ellen Plotnik ettekande Hans Pöögelmannist ning Uuest Ilmast. Plotniku hinnangul oli Pöögelmann Uue Ilma ajaloos kõrgelt hinnatud ning seda tema reformide tõttu ajalehes endas. Selleks olid näitks üleskutsed rahva seas kirjutada lugusid ajalehele, et saada rohkem revolutsioonimeelsed artikleid. Samuti oli suur töö leida kohti, kuhu ajalehte saata ning sellega tegeles Pöögelmann edukalt leides uusi toetajaid pea igalpool Ameerikas, ainult mõned lõunaosariigid jäid puutumatuks. Toimetaja ja lugejaskonna vaheline suhe polnud alati roosiline – juba tema tööleasumise alguses oli väike konflikt, mis puudutas tollal USA-s levinud ametiühingute küsimusi, kuid sellest saadi toimetaja õnneks üle. Pöögelmann oli väljaspool ajalehte aktiivne sotsialistliku vaate edendaja – temast sai pea kokkuvarisemisel olnud New Yorgi Sotsialistliku Ühisuse üks eestvedajaid ning Pöögelmanni eestvedamisel hakati korraldama kõneõhtuid, kus Uue Ilma toimetaja pidas regulaarselt õpetusliku sisuga ülesastumisi sotsialismi kohta. Lisaks sotsialistliku liikumise kõrgajale väliseestlaste seas oli ka ajalehes helgem aeg; toetajaskond oli tõusnud, uuendati trükimasinaid. Sõja puhkemisega pidurdus ajalehe areng, kuna inimestes ärganud rahvuslik identiteet haaras paljusid töölisliikumise liikmeid ning seesuguse identiteedi tulekuga radikaliseerus osa töölisliikumise inimesi veel enam, põhjuseks rahvusliku eneseteadvustuse kahjulikkus töölisliikumisele. 1915. aastal toimusidki teatava osa lugejate ja toimetaja vahel kokkupõrked, kuna lugejad leidsid, et ajaleht on liiga ühekülgne ja erapoolik ning hoiab sakslaste poole. Peale vastasseisu lugejate ja toimetaja vahel oli lehe suurimaks probleemiks tõusnud väljaande püsijäämine, kuna majanduslik olukord oli halvenenud. Tellijate numbrid jällegi vähenesid ning finantseerimiseks võeti kasutusele erinevaid meetmeid. Tehti loosimisi, pidusid ja korjandusi, et saada kokku vajaminev summa ajalehe edaspidiseks

---

¹⁸ Lauk, Epp. (2000). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 15, 22

väljaandmiseks. Pöögelmanni ajalehevälised tegevused viisid senised ameerikaestlaste sotsialistlikud ühendused ühisesse liitu Ameerika enda sotsialistliku parteiga. 1. juunil 1916 liituski Eesti Sotsialistlike Seltside Liit üleriigilise Ameerika Sotsialistliku Parteiga. Sotsialismi võit Veebruarirevolutsioonil ning seeläbi poliitilise korra muutuse tagajärjel hakkasid paljud poliitilistel põhjustel Ameerikasse sõitnud eestlased planeerima tagasisõitu Eestisse, kuna repressioone sotsialismi tõttu polnud vaja enam karta. Üheks lahkujaks oli 1917. aastal senine Uue Ilma peatoimetaja Hans Pööglemann, kelle lahkumine kurvastas New Yorgi sotsialistliku väliseestlaste kogukonda Pöögelmanni panuse tõttu sotsialismi levitamisel New Yorgi eestlaste seas, kuid tõdeti, et töö, mida Pööglemann oli teinud, oli väga kasulik ajalehe jaoks. Kodumaale naastes jäi endine toimetaja seotuks nii Uue Ilmaga kui ka võttis osa kohalike Eestis väljaantavate ajalehtede tööst.¹⁹

Pöögelmanni lahkumisega ning majanduslike raskuste tõttu sattus lehe edasine saatus kahtluse alla, kas seda on enam mõtet pidada. Samuti oli hakanud tekkima küllaltki tõsine ajalehe ideoloogiline muutus, kuna Pöögelmanni lahkumise tõttu sai uueks toimetajaks John Palmer, kes oli Eesti Sotsialistliku Liidu keskkomitee sekretär. Tema oli lehe toimetajaks aastatel 1917-1921 ning Palmeri juhtimise all hakkas ajalehe sisulist poolt mõjutama Eesti Sotsialistlik Liit, kellel oli Palmeri juhitud toimetuse üle suur sõnaõigus. Kahe maailmasõja vahelisel ajal toimus lehe lugejaskonna stabiliseerumine, saadi üle majanduslikest probleemidest ja toimus autorite arvu tõus. Huvitaval kombel pole teada, mis põhjusel lahkusid toimetajad antud perioodil ametist, on vaid teada, et neid oli mitu. Samuti võib iseloomustada antud perioodi ajalehe ajaloos kui rahutut aega, sest toimetajate vahetusi oli mitmeid ning juhtimine oli teataval määral Eesti Sotsialistliku Liidu käes. Tehti veel katsetusi muutmaks lehe väljaandmise tihedust, 1917. aastal prooviti, kuidas toimib kolm korda nädalas lehe väljaandmine, kuid see ettevõtmine jäi üsna kiirelt sinnapaika. Peale Palmeri lahkumist sai uueks toimetajaks Charles Must, kelle juhtimise all oli Uus Ilm aastatel 1921-1923; peale teda oli toimetajaks August Mackie, kelle juhtida oli ajaleht aastani 1924; aastatel 1924-1925 võttis juhtimise enda kätte järjekordselt toimetuskollegium; peale seda tuli toimetajaks August Korknobel, kelle juhtida oli ajaleht aastatel 1926-1929. Viimaseks nii öelda üleminekuaja toimetajaks enne kui saabus stabiilsuse aeg oli Tõnis Germ, kes oli toimetaja aastatel 1929-1933. Enamus 1920dateil -1930date I pooleni lehte juhtinud toimetajatest kasvasid välja autorite seast, kes eelnevalt olid kirjutasid artikleid Uude Ilma. See näitab lehe avatust oma

---

¹⁹ Raudla, Heiki. *Hans Pöögelmann heitlik ja kirev elukäik*. Sakala Kalender 2015. (2014). Lk 305-306. Plotnik, Ellen. *Uus Ilm ja Hans Pöögelmann*. Uus Ilm 70 (1980). lk 16-22 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

lugejate mõtteavaldustele ning samuti kindla ja tugeva toimetaja puudust, kui säärast rolli jagati nii kergekäeliselt laiali. Antud ajajärku iseloomustab lehe ideoloogiline radikaliseerumine. Kui algselt oli lehe sisuline eesmärk levitadarevolutsioonimeelsust, siis 1930date alguseks oli ajaleht muutunud sotsialistlikult radikaalsemaks ning ideoloogiliselt rohkem kommunistlikumaks. Oma roll sellel oli kindlasti toimetajatel ning sellel, kuidas suunas ajalehte nii osanikud kui ka parteiline kuuluvus.²⁰

1933. aasta oktoobris sai uueks toimetajaks kokku kõige pikaajalisem lehejuht Mihkel Nukk. Oma ametilt oli Nukk meremees ning Ameerikasse jõudis Nukk 1932. aasta suvel, mil riigis laius suur majanduskriis. Mihkel Nuka esimeseks muljeks riigist oli „niivõrd rusuv, et otsekohe hakkas otsima laeva, et minna tagasi merele”.²¹ Tema ülevaade Ameerikas toimuvast ning kapitalismist üldisemalt oli negatiivne – USA oli Nuka arvates näide, kuidas kapitalismis arenenud riik oli kokku kukkunud ning seetõttu olid kohalikud inimesed pidanud palju kannatama. Ajalehega viis ta ühendusse New Yorgi Eesti Töölisklubi, mis aitas tal lisaks leida peavarju. Nukale sai peale ajalehe väljaandmise suureks eesmärgiks tööliikumise tugevdamine ja kasvatamine Ühendriikides. Mihkel Nuka osavus lisaks toimetamisele oli organiseerimisvõime. Ajalehe kõrval tõusis oluliseks tegevuseks igasugused tööliikumiste ja fašismivastase võitlusega seotud üritused ja ettevõtmised. Selle heaks näiteks on aastal 1943 loodud Eesti Rahva Abistamise Komitee, mis kogus erinevaid meditsiinivahendeid ja riideid, mis saadeti Nõukogude ja Ameerika armeele lootuses, et Nõukogude armee purustab fašistliku võimu Euroopas ja sealhulgas Eestis. Veel koguti raha, et osta Eestile vajaminev tank. Omakorda veel kirjutati kirju Washingtoni, et USA tunnustaks Eesti NSV-d, milleks ta oli muutunud 1940. aastal. Peale selle ühendati üle Ameerika tööliikumise pooldajad ühtsetesse klubidesse, mis aitas kommunistlikel ideedel paremini levida.²²

Ajalehel endal läks Mihkel Nuka juhtimisel paremini kui eelnevalt. Artiklite kirjutajate arv kasvas ning artikleid kirjutati nii Põhja- kui Lõuna-Ameerikast, samuti Euroopast. Rahaline

---

²⁰ Võime, Lembit. *Oktoobrirevolutsioon ja Uus Ilm*. Uus Ilm 70 (1980). Lk 27 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene). Kahu, Meelik. *Uue Ilma kaastöölised aastail 1909-1940*. Uus Ilm 70 (1980). Lk 41, 42 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

²¹ „Lehekülgi Eesti kultuuriloost. Mihkel Nukk – 80”. ERR.

<https://arhiiv.err.ee/vaata/lehekulgi-eesti-kultuuriloost-lehekulgi-eesti-kultuuriloost-mihkel-nukk-80> (8.04.2016)

²² „Lehekülgi Eesti kultuuriloost. Mihkel Nukk – 80”. ERR.

<https://arhiiv.err.ee/vaata/lehekulgi-eesti-kultuuriloost-lehekulgi-eesti-kultuuriloost-mihkel-nukk-80> (8.04.2016); „Saade väliseestlastele. Anni Bartels-Jürgenson, Mihkel Nukk”. ERR. <https://arhiiv.err.ee/vaata/saade-valiseestlastele-anni-bartels-jurgenson-mihkel-nukk> (8.04.2016)

olukord oli samuti stabiilne, isegi piisavalt stabiilne, et loodi uus kord kuus ilmuv lisaleht Naistöoline. Antud lisaleht ilmus aastatel 1934-1937 ning selle eesmärk oli naisajakirjanike kasvatamine ja julgustamine. Üldiselt peeti seda lehe väljaandjate poolt seda edukaks projektiks, kuid kui lõpetati eraldi naiste lisalehe väljaandmine ning sellest sai lehes olev rubriik, siis leidis Ilse Merkson, et antud lisalehel või rubriigil on mõtet siis, kui see on naiste poolt ja naistele mõeldud, mitte pole juhuslike tekstide kogum. Lisaks naiste lisalehele tehti muid eriväljaannete katsetusi, milleks olid Kanada erileht kui ka farmeritele mõeldud eriväljaanne, kuid need olid täielikud läbikukkumised. Ajalehe juhtkond heitis tol perioodil ette ka vähest huvi Eesti poolt – teispool merd ei tundud väga huvi olla autoriks Ameerika väljaandele.²³

Uus Ilm oli Mihkel Nuka juhtimise all vahelduva eduga 1939. aastani. Nuka peatoimetaja esimene periood kestis 1938. aastani, kui juhtimise võttis üle Ilse Merkson. 1940. aastal hakkas Nuka teine peatoimetaja ajajärk, mis kestis 1945. aastani. Taaskord järgnes Ilse Merksoni toimetaja periood, kuid seda 1946. aastani, kui uueks toimetuse juhiks sai Aleksander Dener. Mihkel Nuka kolmas ning pikim ametiaeg hakkas 1947. aastal. Koos Nuka viimase tulemisega püsis ajalehe toimetaja sama kuni ajalehe eksisteerimise lõpuni ehk kuni 1989. aastani, kui see suleti lõplikult vähese huvi tõttu. Sisuliselt püsis ajalehe olemus puutumata kogu Nuka toimetajaks olemise ajal – kirjutati palju kirjandusest ja kultuurist, samuti kajastati sündmusi kodumaalt kui ka maailmast kommunistlikus võtmes.²⁴

Uue Ilma väljaandmisel on tiraaži suurus olnud kahtluse all. Ajaleht ise on välja öelnud, et nende tiraaž on erinevatel aegadel olnud 300-1500 eksemplari ning pooled neist saadeti välismaale. Tõsi, välismaale saadeti tõepoolest hulk lehti – näiteks 1985. aastal saadeti 650-st trükitud lehest 500 Eestisse (see kogus pole tellijate arv, tellijate arv on tegelikkuses väiksem, kuid kindlaid numbreid ei ole teada), lugejatele läks laialijagamisele 100 eksemplari ning 50 jäi reservi. Tiraaži suuruse kõikumine oli väiksem, kui lehe poolt enne antud trükikogused. Selliseid tiraažikõikumisi, nagu leht seda ise kirjeldab, pole – üldiselt on eksemplaride arv jäänud poolesaja kanti. Toimetuse poolt antud arvud (300-1500) ei kirjelda objektiivselt lehe tiraaži. 1925. aastal arvati tiraažiks olevat 550 eksemplari, seega kõikumine on väiksem kui ajaleht seda ise arvab. Välismaalt tehtud tellimuste arv erinevad samuti küllaltki suurel määral Uue Ilma poolt etteantud numbritest. Näitena saab tuua Eestis 1923. aasta suvel tehtud Uue

---

²³ Kahu, Meelik. *Uue Ilma kaastöölised aastail 1909-1940*. Uus Ilm 70 (1980). Lk 43-45 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

²⁴ Kahu, Meelik. *Uue Ilma kaastöölised aastail 1909-1940*. Uus Ilm 70 (1980). Lk 43-45 (toimetajad Koit, Ülo; Rebane, Ene).

Ilma eksemplaride kokkukogumist, kus saadeti Kaitsepolitsei ülemale 26 ümbrikut, mis sisaldasid endas eelpool mainitud ajalehte. Neist omakorda oli suur postipakk mõeldud Vene saatkonnale, mis omakorda tõmbab eestlaste poolt tellijate arvu veelgi madalamale. Samuti näitab lugejate vähesust Uues Ilmas ilmunud lugu, kus kurdeti lugejate vähesuse üle ning tehti lugejate meelitamiseks erinevaid mänge. On veel teada, et ajalehte trükiti mõttetult palju – igakuiste lugejate arv oli palju väiksem ning ülejäänud eksemplarid jagati väliseestlaste vahel laiali, lausa saadeti koju neile tasuta. See omakorda tekitab küsimusi, kuidas toimus ajalehe rahastamine. I Maailmasõja lõpul on teada, et ajaleht tegi erinevaid korjandusi ja pidusid, et tulla otsotsaga kokku ning jätkata ajalehe trükkimist. Hilisemalt on mitmed väiteid, et ajaleht on Venemaalt rahastatud. Esimene indikatsioon sellele oli Postimehes (pt. 1.3). Samuti nimetab seda fakti väliseestlase Leho Lemmelgase poolt välja antud „Eesti ajakirjanduse ajalugu”, et ajaleht oli Vene rahadega finantseeritav. Küll tuleb tõdeda, et kindlaid tõendeid pole kellelgi ning kinnitust sellele saaks Venemaalt.²⁵

1.2. Uue Ilma kajastus võrreldes teiste lehtedega

Enamus eestikeelsed väljaanded kirjutasid olulistest ja huvipakkuvatest sündmustest, kuid seda oma vaatenurga alt. Lisaks algele informatsioonile, mida kirjutati pea kõikides eestikeelsetes lehtedes, arutati teemat veel mitmeid aastaid hiljem. Järgnev peatükk annab ülevaate erinevate väljaannete kirjutistest detsembrimässu meenutamise kohta, kus edastatakse ja analüüsitakse 1. detsembri sündmusi vastavalt lehe lugejaskonnale. Põhjus, miks uurimise all on detsembrimäss peitub selles, et lehtede ideoloogiline taust ja lugejaskond on erinev, mistõttu on teema käsitus lehtedes üksteisest erinev. Samuti on 1924. aasta detsembrisündmuste vaatlus oluline sotsialismi vaatepunktist, kuna see oli esimene jõuline vastuhakk kapitalismile noores Eesti Vabariigis ning seetõttu on antud teema saanud kajastust erinevates eestlaste poolt väljaantud lehtedes.

---

²⁵ Laul, Endel. (1962). *Eesti töölisajakirjanduse ajaloo*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. Lk 77-78; Koit, Ülo; Rebane, Ene. *Uus Ilm 70*. Tallinn: Perioodika (1980). Lk 55; Lumiste, Leho. (1977). *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Stockholm: Välis-Eesti&EMP. Lk 133; Postimees 27.08.1930

Ajaleht Postimees

Postimees kui üks populaarsemaid päevalehti Eestis meenutas 1. detsembri sündmusi 10 aastat hiljem ülevaatega tegevustest, mis toimusid mälestamiseks 10 aasta taguseid sündmusi. Artikli esimene pool kirjeldab, missugused üritused toimusid. Nendeks olid jumalateenistus, rongkäik ning Kaitseliidu ja Politsei üritused tollel päeval. Postimehe ülevaate teine osa tutvustab 1. detsembri Balti konverentsil räägitust, kus Läti ja Leedu välisministrid avaldasid taaskord kaastunnet 1. detsembri 1924. aasta sündmuste tõttu. Artikkel võetakse kokku Balti konverentsil jagatud autasudest – Konstantin Päts andis Läti ja Leedu delegatsiooni juhtidele üle Kotkaristi I klassi teenetemärgi ning Pätsile omistati Leedu kõrgeim aumärk; Vytautase orden.²⁶ Postimehe ülevaate toon on formaalne; põhiline eesmärk on anda sündmustest objektiivne ülevaade ning seetõttu tuleb seda artiklit käsitleda kui uudise edastust.

Ajaleht Päevaleht

Päevalehe käsitus 1. detsembri 10. aastapäevast oli sarnane Postimehega. Põhjuseks on Postimehe ja Päevalehe suunitlus – uudiste edastaja. Samuti on mõlemad väljaanded lugejaskonnalt sarnased; mõlemad lehed paeluvad sarnaseid lugejaid ning uudiste poole pealt sisulist erinevust pole. Päevaleht jagas detsembrimässu 10. aastapäeva edastamise kahele artiklile. Avalehe lugu keskendus Balti konverentsi kolmandale päevale, Päevaleht andis ülevaate konverentsi päevakavast ning komisjonide tööst. Teine artikkel keskendus Kalevi malevkonna tõrviku rongkäigule. Sarnaselt Postimehele oli rongkäigu sündmustikust tehtud ülevaade.²⁷ Postimehe ja Päevalehe suurim erinevus detsembrimässu 10. aastapäeva kirjeldamisel oli pildimaterjal. Päevalehes oli sündmustest mitu fotot, kuid Postimehes piirduti ühega. Erinevuseks kahe sarnase lehe sündmuste edastamisel on teemade jaotus. Postimees käsitles Balti konverentsi ja 1. detsembri mälestusüritusi ühes artiklis, kuid Päevaleht koostas mitu ülevaadet samadest sündmustest. Nii Postimehe kui Päevalehe artiklite eesmärk oli uudise edastamine ning seetõttu olid mõlemad sündmuste edastamisel objektiivsed.

---

²⁶ Postimees 02.12.1934

²⁷ Päevaleht 02.12.1934

Ajaleht Esmaspäev

Ajaleht Esmaspäev oli esimene Eesti tabloid ning populaarsuselt tõusis ajaleht 1920date keskel üheks populaarsemaks nädalaleheks kogu Eestis. Tabloidi ülevaade kahest eelnevast (Postimehest ja Päevalehest) on sisuliselt ja ülesehituslikult teistsugune, mistõttu on ajalehe Esmaspäev ülevaade sündmustest seltskonnamedialikum ning meelelahutusliku väärtusega. 2. detsembril 1934 meenutades 10 aasta taguseid sündmuseid tegi ajaleht Esmaspäev terve leheküljelise eriartiklite kogu, kus meenutati üheksa mehe julgust, mida premeeriti Vabadusristiga. Artikli toon üldisemalt on mässuvastane – artikli avalõik kirjeldab, kuidas kommunistide katse suruti edukalt maha ning kuidas see toimus tänu ennastsalgavate ja julgete inimeste toel. Artikkel üldisemalt kirjeldab tol ajal asetleidnud juhtumisi ning kuidas kirjutise üheksa peategelast võitlesid julgelt kommunistide vastu, mis aitas säilitada vabariiki. Artiklis joonistub suhteliselt selgelt vastasseis ja suhestus detsembrimässu osapoolte vahel – kommunistidest joonistati pilt, kui läbimõttlemata plaani ja arast grupeerimist, kellel puudus reaalne võimalus haarata riigis võimu. Omakorda maalis ajalehe Esmaspäeva erilehekülj kangelasliku mulje neist üheksast inimesest, kes osutasid mässajatele vastupanu. Kokkuvõtvalt võib öelda, et artikkel oli riigimeelne ning kommunistide vastane, mis arvestades sündmuseid on küllaltki loogiline.²⁸

Ajaleht Edasi

Ajaleht Edasi oli satiirilise alatooniga sotsialistlik ajaleht, mis oli kriitiline valitseva võimu suhtes. Pea pool aastat peale detsembrisündmuseid ilmus Edasis artikkel, mis otsis põhjuseid, miks ei õnnestunud kommunistide ülestõus võimu vastu. Artikli algus on küllaltki bravuurikas – küsiti otse, mis oli lüüasaamise põhjused. Kirjutise sisu see eest on küllaltki arusaamatu, kellele see on suunatud. Artikli autor rõhutab, et iga proletariaat peab küsima, miks ei õnnestunud nende ettevõtmine, kuid samas ollakse küllaltki kriitiline mässu juhi Jaan Anvelti suunas, kus pannakse tema tegevus kahtluse alla. Kirjutise toon ongi seeläbi küllaltki arusaamatu, kuna on rõhutatud töölisklassi revolutsioonimeelsuse tähtsust, kuid samas nähakse ebaõnnestunud mässu kui proletariaatliku liikumise häbiplekki, mis oli tingitud

---

²⁸ Esmaspäev 02.12.1934; Lumiste, Leho. (1977). *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Stockholm: Välis-Eesti&EMP. Lk 190, 191; Lauk, Epp. (2000). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 15

ideoloogilisest ignorantsusest ja see ongi artikli autori arvates ebaõnnestunud sündmuse suurim õppetund.²⁹

Ajaleht Uus Ilm

Uue Ilma artikkel erineb eelpool väljatoodud artiklitest oma avaldusajast ning sisust. Hans Pöögemanni artikkel „Tööraharewolutsioon Eestis” ilmus 17. veebruari 1934. aasta Uue Ilma numbris ning sisult on ta eelpool mainitavatestväljaannetest kõige suurem mässu läbikukkumise kahetseja. Põhjuseks Uue Ilma kommunistlik maailmavaade ja eesmärk hävitada fašistlik Eesti valitsus. Sarnaselt ajalehe Edasi artiklile otsib Uue Ilma artikkel põhjuseid, miks kõigepealt toimus detsembri ülestõus ja väike osa artiklist keskendub töörahva praegusele olukorrale Eestis. Pöögelmanni artikkel oma olemuslikult on väga otsekohene ja kriitiline esiteks Eesti riigi tekkimise osas ning seeläbi kogu riigiga seonduva osas. Pöögelmann leidis, et Tsaaririigist välja kujunenud noored demokraatlikud riigid ei tohiks eksisteerida iseseisva riigina, vaid peaksid olema osa Venemaast. Sellest tulenevalt väitis Pöögelmann, et Eesti riik võlgneb oma olemuselt kõik Venemaale. Oma detsembrimässu põhjuste analüüsi lõpetab Pöögelmann nentimisega, et Eesti riigis on juhtival positsioonil fašistlik valitsus tänu välisele abile. Artikli teises osas võetakse lühidalt kokku töölisklassi kannatused, mida oli isesisvus kaasa toonud. Kirjatüki autor rõhutab töölisklassi rõhumist ja töölisliikumiste rõhumist, mida suunab üleolev valitsev kogukond suurele osale elanikkonnale.³⁰

Uue Ilma artikkel on eelpool toodud väljaannete kirjutistest kõige arulagedam ja radikaalsem. Antud peatükis olevad artiklid erinevad üksteist ning see näitab eestikeelse ajakirjanduse mitmekesisust sama teema lahkamisel.

---

²⁹ Lauk, Epp. (2000). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 19; Riigiarhiiv (edaspidi ERA), f. 24, n.1, s.309, lk 1: Ajalehe artiklid 1. detsembri kohta.

³⁰ ERA, f. 24, n. 1, s. 309, lk 3, 10: Ajalehe artiklid 1. detsembri kohta.

1.3. Uue Ilma kajastus teiste meediaväljaannete poolt

Väliseestlaste väljaanded olid Eestis hästi kajastatud. Näiteks lisas Päevaleht küllaltki tihedalt Meie Tee artikleid oma lehtedesse. Uuel Ilmal hoiti samuti silma peal ning mõningatel juhtudel kajastati samuti lehtedes Uues Ilmas kirjutatud. Enamjaolt olid need väikesed uudisenupukesed, mis andsid ajalehest ülevaate või andsid ülevaate Eesti poolt vastu võetud otsustest Uue Ilma suhtes. Erandina kajastuse kohta on see, et samuti ilmus Postimehes kolmeosaline mälestuste kogum, mis käsitles endas nii Uue Ilma kui ka revolutsionäärilise inimese käekäiku.

Uue Ilma kajastamise Eestimaal alustas ajaleht Virulane (vana nimega Wirulane). Tallinnas tegutsev ajaleht Virulane kirjutas oma rubriigis „Päevauudised”, kuidas Ameerikas ilmub lähemal ajal uus Eesti ajaleht. Lisati veel uue peatoimetaja nimi, kelleks oli Peeter Speek.³¹

Teiste väliseesti lehtede seas ei jäänud Uus Ilm samuti ilma tähelepanuta. Peterburi Teataja oli esimestest väliseestlaste lehtedest, kes teavitas Uue Ilmaga toimuvast. Esimeseks teadaandeks Uue Ilma kohta oli 4. juulil 1909 aastal väljastatud ajaleht, kui lehes toodi välja, et Ameerikas tegutseb uus ajaleht ning Peterburi Teataja toimetusse on saadetud Uue Ilma esimene number.³² Mõned nädalad hiljem kirjutas Peterburi Teataja järjekordse loo Uue Ilma kohta. Seekord oli artikli teemaks Mihkel Martna kirjutis, mis avaldati Uues Ilmas, kuid ilma autori nõusolekuta. Ameerikast saadeti vastus sellisele süüdistusele, kus eitati süüd ning väideti, et Martna oli ise nõus oma kirjutise avaldamisega Uues Ilmas.³³

Ajalehtede vaheline konkurents haaras Uue Ilma konflikti keskele. 13. juulil 1911. aastal avaldas ajaleht Tallinna Teataja artikli, kus hurjutati Uue Ilma tegevust ning sellest lähtuvalt ka Päevalehe tegevust. Tallinna Teataja arvates oli Uuel Ilmal lihtne soppa loopida teadmata Eestimaal toimuva kohta täpsemalt. Uues Ilmas kirjutati, kuidas ajalehed Tallinna Teataja ja Virulane liituvad ning kuidas mõlemad lehed on „linnaisade ühised kasudekaitsjad”. Uus Ilm kaitses oma väidet viidates linnas toimuvale, kuid Tallinna Teataja arvates oli see valeinfo edastamine lugejatele. Päevalehe süü Uue Ilma ja Tallinna Teataja tülis oli väliseestlaste töölisklassi lehe sisu edastamine Päevalehe veergudel, mis kahjustas Tallinna lehe mainet.³⁴

---

³¹ Virulane08.04.1909

³² Peterburi Teataja 04.07.1909

³³ Peterburi Teataja 29.07. 1909

³⁴ Tallinna Teataja 13.07.1911

Loogiline seletus, miks Päevaleht seda edastas on võitlus lugejate pärast, Tallinna Teataja šaboteerimine eesmärgiga vähendada nende lugejaskonda ja tõsta Päevalehe oma.

Eesti peavoolu meedia edastas Uue Ilma kohta New Yorgis elavate eestlase arvamusi. 20. juuni 1919. aasta Postimehes on kirjutatud, kuidas Uus Ilm tekitab urinat paljude Ameerika eestlaste seas. Lugeja on kirjutanud, et suur osa eestlastest töölisi Ameerikas on bolševismi vastu, kuna tellijaid on Uue Ilma toimetuse järgi Ameerikas 256, lehti trükiti 400 ja lugeja hinnangul elas 10 000. Samuti korraldati rongkäik protestimaks Uue Ilma vastu.³⁵

Aasta hiljem kirjutas Postimees taas, kuidas Uus Ilm eksitab lugejaid. Seekord oli Uue Ilma 25. juuni 1920. aasta number avaldanud pildi, kus oli Venemaa enamlaste tapatöö Valgas, kuid Uus Ilm kirjeldas toimunut kui „tööliste ja puneväelaste tapmisena Eestis”.³⁶ Seesugune ajalehenumber on näide, kuidas Uus Ilm kasutas allikaid oma äranägemise järgi, et toetada kommunistliku režiimi. Eesti meedia reageeris sellele vastavalt ning tehti teavitust, kuidas Uus Ilm väänab tõde. Selliseid faktide tõlgendamise artikleid nii Uues Ilmas kui Eesti ajalehtedes oli veelgi.

Eesti lehtedest kajastas Uue Ilma tegemisi aktiivselt Päevaleht. Nagu eespool on mainitud, trükkis Päevaleht Uue Ilma artikleid või viitas väliseestlaste lehele tihti. Päevaleht kajastas eeskujulikult New Yorgi eestlaste töölislehte – tehti teavitust, kui Uus Ilm oli Eestis keelatud, samuti edastati Ameerika eestlaste kirju, mis käsitlesid Uut Ilma. Ametlike kajastuste poole pealt sarnanes Päevaleht palju Postimehele, kuid vahepealsed artiklid Uue Ilma kohta ajasid mõnel lugejal või konkureerival väljaandel harja punaseks.³⁷

„Kommunismil pole Ameerika eestlaste seas pinda.

Ameerika eestlaste leht Uus Ilm, mida trükitakse Venemaal saadud rahadega, kirjutab oma viimases numbris, et leht ei leia ega leia poolehoidu. Nii näiteks saadetud San Francisco ja ümbruskonna eestlastele, tervelt 220 perekonnale lehti tasuta koju kätte. Nende 220 perekonna seas leidis aga ainult kolm tellijat. Praegu on käimas kommunistliku liikumise heaks basaar. Leht ise reklaamib, et basaaril on kaks enneolematut võiduvõimalust: üks tekk ja pilt. Tõesti suured võiduvõimalused...”³⁸

---

³⁵ Postimees 20.06.1919

³⁶ Postimees 30.07.1920

³⁷ Päevaleht 10.10.1928, 13.01.1932, 21.01.1933

³⁸ Postimees 27.08.1930

Esimene tähelepanek ülalpool väljatoodud artikli kohta on see, et Eesti ajakirjandus jälgis küllaltki pingsalt, mida kirjutati Uues Ilmas ning igasugune informatsioon, mis võis kahjustada nende võimalikku levikut Eestis reklaamiti suurelt avalikkusele suurima heameelega. Kui üldsust ega ajakirjandust ei huvitanuks selline teema, siis ilmselt poleks pandud see avalehe looks. Kindlasti mängib avaleheloo väärtuse kasuks selle intrigeeriv olemus ning lehtoimetus on panustanud sellele, et haarata lugejat ja seeläbi kasvatada lehe müüginumbreid. Samuti on huvitav, kuidas Postimehes on kirjeldatud Uut Ilma püüdeid saada endale rohkem lugejaid loosimise läbviimise abil. Selles on tugevalt tunda ironiseerivat tooni, mis järjekordselt näitab, et Uus Ilm polnud avalikkuses üldsegi mitte au sees ning võimalused näidata, et neil läheb halvasti kasutati kärmelt ära.

„Uut Ilma ei lasta Eestisse.

Sissetoomise keeld ameerika kommunistide ajalehe kohta.

Tallinna 2. jaoskonna rahukohtunik neil päevil Ameerikas ilmuva eesti ajalehe Uue Ilma asja läbi vaadates leidis, et nimetatud ajalehe nr. 43 sisaldab valetateid ja laimu Eesti riigi kohta, mis eriti väljendatud artiklis „Kriis, nõiarering ja sashism Eestis”. Kuna Tallinna-Haapsalu prefekt oli palunud selle ajalehe sissetoomist Eestisse keelata, siis rahukohtunik määras ajalehe Uue Ilma sissetoomist Eestisse keelata kaheks aastaks. Sisseveetud numbrid konfiskeeritakse. Ühtlasi otsustas rahukohtunik täiendusena juurdluse politsei kaudu toime panna, selgitamaks, kes seda ajalehte on sisse vedanud ja kus seda lehte leiti, et süüdlasi vastutusele võtta trükiseaduse karistusmääruse par. 10 põhjal.”³⁹

Antud artiklit iseloomustab püüd jääda objektiivseks ning edastada informatsioon, mis on jõudnud toimetusele korraorganisatsioonilt. Selle lõigu väärtus ennekõike on olla uudise edastajaks ning ilmselt seetõttu puuduvad erinevad lisakommentaaris, mis näitaksid Ameerika ajalehte halvast küljest. Eelpool oleva artiklipõhjal võib öelda, et ajakirjanik, kes selle kokku pani on teinud oma tööd professionaalselt – ei ole laskunud negatiivsele toonile, vaid on toonud artiklis välja ainult informatsiooni, mis on neile antud ning kogu lõik kubiseb faktidest, mis antud temaga käib kaasas.

28.-30. novembril 1934 avaldati Postimehes Johannes Lehmanni mälestustel põhinevad artiklid, mis rääkisid elust USA-s ja kuidas tema elu oli seotud kohalike revolutsioonimeelsete aktivistidega. Tegevuse ajastikuks on aasta 1917. Erilist mainimist saab neis memuaarides

---

³⁹ Postimees 6.12.1930

Hans Pöögelmann ning teine tähtis osanik Uue Ilma toimetajate seast, kelleks oli Nikolai Janson. Esimeses artiklis meenutab Lehmann seda, kuidas ta töötas ning kuidas oli Pöögelmanniga kirjavahetuses ning kuidas oli eesmärgiks saada valmis kirjatükk, mida avaldada, kuid kuna polnud vaba ruumi, siis pidi Lehmann ootama, kuni ajalehte hakatakse kolm korda nädalas välja andma. Teises artiklis jutustab Lehmann oma teekonda New Yorki ja seda kuidas ta sattus Uue Ilma toimetusse ja milline kokkupuude oli temal kommunistidega (see polnud positiivne). Kolmandas artiklis jutustab Lehmann peost ning sellest, kuidas ja kui palju sai Uus Ilm toetust erinevate gruppide poolt; tol ajal oli Uus Ilm veel isemajandav ega ei sõltunud Venemaalt tulenevast rahast.⁴⁰ Seesugune artiklite kajastus Postimehes on aega silmas pidades huvitav, kuna võiks eeldada, et 1934. aasta Eestis ei taheta väga levitada Uue Ilmaga seotud tegemisi. Küll võib väita, et tegu on memuaaridega ja nii ongi, kuid suuresti see hõlmab endas väliseestlastest revolutsioonimeelsete inimeste tegevust ja kuidas nende elu sealpool ookeani välja nägi.

Välismaal elavate eestlaste väljaanded jälgisid samuti Uue Ilma tegemisi, seda eriti 1930datel. Välis-EestiAlmanak (hilisema nimega Välis-Eesti). 1934. aastal ilmunud Välis-Eesti Almanaki 4. number andis oma lugejatele teada, et 20. juunil tähistas Uus Ilm oma 25. juubelit. Uue Ilma lõigu lõpetuseks mainiti, et pea 10 aastat oli Uus Ilm kogu Ameerika eestlaskonna ajaleht, kuigi lehe sisu oli ühekülgne ja sotsialistlik. Välis-Eesti Almanaki ülevaade Uuest Ilmast lõppeb lehe saatusega, kuidas New Yorgi eesti punased olid pettuse teel omandanud ajalehe toimetuse ja trükikoja, mistõttu oli leht kaotanud oma esinduslikkuse väliseestlaste seas.⁴¹ 1937. aasta Välis-Eesti pöörab järjekordselt tähelepanu Uue Ilma juubelile. Teistkordne juubeli mainimine on tingitud sellest, et Uus Ilm andis välja albumi, mis Välis-Eesti arvates on täis Moskva materjale ja valesid, sealjuures tuuakse taaskord välja Valga tapatöö pilt.⁴² Välis-Eesti hinnang Uue Ilma tegevusele oli mõlema Välis-Eesti väljaande puhul kriitiline. Kui 1934. aasta trükise sisu leiab positiivse külje Uue Ilma tegevuses, siis 1937. aasta Välis-Eesti on kriitiline New Yorgi eestlaste töölislehe suhtes. Kahe Välis-Eesti trükise sarnasuseks on sisu, kus mõlemad käsitlevad Uue Ilma juubelit, kuid hinnangud Uue Ilma väljaantavatele trükistele on kriitilised.

8. aprilli 1937. aasta artikkel Postimehes pealkirjaga „Rahvastikupoliitika arendamisest. Eeskuju võiks võtta Rootsist.” keskendus ajalehes Uus Ilm esitatud kirjutise

---

⁴⁰ Postimees 28.-30. 11.1934

⁴¹ Välis-EestiAlmanak 1934 nr 4, lk 24

⁴² Välis-Eesti 1937 nr 12, lk 352

ümberlukkamisele ja seda rahvastikupoliitika tasandilt. Artikli autor leiab, et Uues Ilmas kirjeldatud arusaam, et riik peab „plaanikindla rahvastepoliitika ja selle tavade väljatöötamist tagama”.⁴³ Postimehe artikli autor seevastu leiab, et see on midagi, millega ei saa nõus olla ning rahvastikupoliitika kujundamine peaks saama eeskuju Rootsist.⁴⁴ See artikkel on järjekordne näide, kuidas avalikkus kui ka ajakirjandus teataval määral hoidis ookeanitagusel lehel silma peal ning vajadusel kirjutati vastuartikleid, et selgitada lugejatele ja inimestele, kes pole teemaga kursis, kuidas Uus Ilm eksib ning õigem lahendus on siinsamas kodumaal. Arvestades ideede levikut, siis on Eesti seisukohalt õige pöörata tähelepanu, mida levitatakse vabariiklusevastases lehes ning seeläbi ennetada potentsiaalset ohtu, mida kujutaks endas seesuguste ideede levik.

Uue Ilma väliseestlastest konkurendid jälgisid samuti lehe tegevust. New Yorgis välja antud väliseestlaste leht Meie Tee oli kriitiline Uue Ilma sisu üle. Mõlema väljaande eesmärgiks oli võita lugejaid konkurendi arvelt, seega kriitikat üksteise pihta tuli palju. Selle näiteks on Meie Tees ilmunud artikkel „Mõtteid kominternist ja riigi ning rahva äraandmisest”. Antud kirjutise autor Karl Ast Rumor maaliskuu Uuest Ilmast pildi, kui rämpase sisuga lehest. Rumor tõi Uue Ilma sisule paralleeliks Austria natside tegevuse. Rumori arvates oli New Yorgi eestlaste tööliste lehe sisu Eesti riigi vastane ning võrdeline riigireetmisega, sellest lähtudes võrdleb autor uue ilma sisu Austria natside tegevusega. Karl Ast Rumor lisab omakorda, et kolm neljandikku Uue Ilma sisust on fabritseeritud Venemaal ning ajalehe ette söödud, mistõttu ei kannu Uus Ilm endas eestlaste vaimu.⁴⁵

Eesti ajakirjandus ja avalikkus pööras piisavalt tähelepanu Uue Ilma tegemistele ning vajadusel kajastati neid oma riigile vajaminevas võtmes. Uus Ilm ei olnud levinud kodanike seas, küll aga polnud võõras nii riigi kõrgematele organitele kui ajakirjandusele, kes käsitlesid nende poolt üles võetud teemasid, kui selleks oli vajadus.

---

⁴³ Postimees 8. 04. 1937

⁴⁴ Postimees 8. 04. 1937

⁴⁵ Rumor, Karl Ast. (2009). *Tule ja päikese all. Maailma lõpus III*. Tartu: Ilmamaa. Lk 47-50

2. Uus Ilm ja julgeolekuasutused

Ajalehel oli pisike toetajaskond väljaantavas riigis ning sellest lähtuvalt polnud Uue Ilma toimetus teha piisavat müügitööd, et kasvatada oma võimu nii Põhja-Ameerikas kui ka Euroopas. Sellegipoolest olid julgeolekuasutused teadlikud ajalehe tegevusest ning lisaks erinevate asutuste tähelepanule hoidis ka avalikkus teemal silma peal (pt 1.3). Suhtumine Uude Ilma oli küllaltki vaenulik, seda lehes kirjutatava tõttu. Antud väljaande sisu puudutas alatasa Lääne ühiskonda ja sellega kaasaskäivat süsteemi ülima kriitilisusega ning ülistava tooniga kõlas hoopiski vastupidine süsteem. Teisisõnu, võitlus kapitalismi ja kommunismi vahel ning seeläbi antud ideede levik tekitas julgeolekuasutustele piisavalt huvi, et elimineerida tüütu ajaleht, mis võib innustada elanikke samamoodi mõtlema.

2.1. Eestipoolsed sammud peatamaks Uue Ilma tegevus

Tegevused peatamaks Uue Ilma levik Eesti pinnal olid küllaltki ühekülgsed. Ühekülgsed selles mõttes, et tegevusalad, millega takistati Uue Ilma levikut olid ühesugused, kuid arusaadavalt on riigil võimatu teha midagi teistsugust, mis ei rikuks seadusi. Sellest tulenevalt olid ajalehe tegevust piiravad sammud keelud ja konfiskeerimised. Üldisemas plaanis võib näha küllaltki mitut perioodi, kuidas keelati Eestis ajalehe levitamine.

Esimesed katsed keelata Eestis ajaleht Uus Ilm olid juba 1923. aasta kevadel. Tänapäevani on levinud arvamus, et peale 1. detsembri mässu aastal 1924 lõpetati Uue Ilma levitamine, kuid esimene katse piirata ajalehte oli ligi poolteist aastat varem. Kindralstaabi Valitsuse II osakonna tollane ülem saatis märtsi alguses 1923. aastal Posti-Peavalitsuse ja Kaitsepolitsei Peavalitsuse ülemale, kus palus Kaitsepolitsei ja Postivalitsuse korraldust kokku korjata kõik Uue Ilma eksemplarid ning saata talle, kuna antud ajaleht sisaldab valedel põhinevaid artikleid ning seeläbi oleks lehe levik kahjulik Eestile. Antud kirjast tekkis palju arusaamatust, kuna kõik ametkonnad olid segaduses, kes kuidas peaks reageerima, kuna ebasobiva posti kokku kogumine ei olnud Kindralstaabi Valitsuse ülesanne. Mõned päevad peale esimest mainimist, et pidada kinni väliseestlaste ajaleht, seda ka tehti ning koostati ülevaade, mis kogused ja mis numbrid peeti kinni. Samuti loodi isiklik ülevaade kõigist tellijatest, keda oli

ainult teadaolevalt 26 ja sellest oma osa moodustas Vene saatkonnale minev pakike koos ajalehe eksemplaridega. Lahendus lehe konfiskeerimise kohta tuli mitu kuud hiljem – 22. juunil saadeti Tallinna Posti-Telegrammi peakontorist sajalane kiri, Posti Peavalitsusele, kus tõdetakse, et Kaitsepolitseile saadetud 26 ümbrikut tagastati nende tellijatele, kuna kohtuvõimu poole ei pöördutud ning tellijaid ei arestitud. Samuti on lekitatud salajases kirjas küsimus, kuidas edaspidi käituda; kas jätkuvalt edastada kõik Uue Ilmaga seotud pakid Kaitsepolitseile või saata kohe edasi märgitud adressaatidele. Järjekordne sündmuste areng ametivaheliseskommunikeerimatuses leidis aset 28. juunil 1923. aastal. Posti-Peavalitsuse ülemale tehti sama asutuse Rahvusvahelise osakonna juhataja ettekande, kus mainis, et kuna Kaitsepolitsei ei soovi kohust antud küsimusse kaasata, siis pole Posti-Peavalitsusel mittemingisugust kohustust neile enam üksikuid eksemplare edasi saata ning seetõttu tuleks varasemalt loodud eeskirjad annulleerida. Omakorda lisas ettekandja, et Uue Ilmaga tuleks nüüdsest käituda nagu kõigi teiste kommunistlike lehtedega ehk keelata selle levitamine, kuid soovitusel see vaid jäi.⁴⁶

Uueks pöördeks Uue Ilma takistamisel oli detsembrimäss, mille tagajärjel teadaolevalt keelati kommunistlike väljaannete levitamine, kaasa arvatud Uue Ilma levitamine. Huvitaval kombel tehti seda kaheks aastaks ja iga kahe aasta järel vaadati keeld üle, kuid alati tekkis mõnenädalane kuni kuu pikkune vahe keeluperioodil ning teoreetiliselt oleks võinud sel ajal Uus Ilm täiesti legaalselt levida. 1930-date algusest hakkas omamoodi veider iga-aastane plaanide ülevaatamine, mis päädis Uue Ilma levitamise loaga 1935. aastal. 2. detsember 1932 väljastati Teedeministeeriumi Posti-Telegraafi-Telefoni Valitsuse ringkiri, kus oli kinnitatud järjekordne Uue Ilma sissetoomise keeld ning selle kehtivuseks märgiti ebamäärane „kuni kohtu otsuseni“.⁴⁷ Kõigest mõni kuu hiljem, 13. veebruar 1933, saabus uus teavitatus Posti-Valitsuselt, kus teavitati postkontoreid, et Uue Ilmale on kehtestatud kaheaastane sisseveo keeld ning kõik Eestisse jõudvad lehed tuleb saata Poliitilise Politsei komissarile.⁴⁸ Segadused ametkondade ja riigijuhtide otsuste vahel kestsid edasi. 24. jaanuaril 1935 teavitati taaskord postkontoreid Uue Ilma levitamise asjus, kuid seekord oli otsus vastupidine eelnevatest. Antud teadaanne oli pea alati iga keeluperioodi lõpus, seega ikka ja jälle tekkis levitamise keelamisel sisse auke, kus ametnikel polnud mittemingisuguseid seaduslikke õigusi keelata

---

⁴⁶ ERA f. 54, n. 4, s. 28, lk 38, 40, 44, 71, 79, 81: Posti-Telegraafi-Telefoni Peavalitsuse Rahvusvahelise osakonna akt.

⁴⁷ ERA f. 54, n.4, s.172, lk 111: Posti-Telegraafi-Telefoni Valitsuse Rahvusvahelise Eksploatatsiooni otsused.

⁴⁸ ERA f. 54, n. 4, s. 172, lk 112: Posti-Telegraafi-Telefoni Valitsuse Rahvusvahelise Eksploatatsiooni otsused.

Uue Ilma levikut, seega tekib küsimus, milleks piirata, kui lõpuks lastakse ikka läbi eksemplare, küll iga kahe aasta järel. Järjekordne keeld kehtestati mõni kuu hiljem.⁴⁹

Uue Ilma keelu pikendamine süsteemselt iga kahe aasta järel kestis edasi. USA Postiameti korrektse käitumise tõttu teavitati sellest ka ajalehe juhatust, mis sundis lehejuhte kirjutama kirja Eesti Vabariigi juhtidele, mis jõudis riigijuhtideni 8. detsembril 1939. aastal. Kirja sisuks oli etteheide iga kahe aasta järel pikendatav keeld, millest kuuldakse USA Postiameti kaudu. Kirja lõpus nõutakse Vabariigi Valitsuse poolt kehtestatud keeluseaduse tühistamist, kuna see rikub ajalehe arvates erinevaid Eesti Vabariigi põhiseaduse paragrahve.⁵⁰

Järjekordne proov saamaks informatsiooni lehe Eestisse sisseveo keelu kohta oli kiri New Yorgi peakonsulile, mis jõudis sihtkohta 21. märts 1940. Kirjas rõhutab Ilse Merkson, et pole saanud mittemingisugust informatsiooni Uue Ilma sisselaskmise asjus Eestisse ning Merkson esitab palve uurida ja vastata põhjustega, miks on takistatud ajalehe levik.⁵¹ Peakonsul seepeale väljastab samal päeval päringu Siseministeriumisse, kuid samuti lisab, et Uus Ilm on kommunistliku tendentsiga, mis omakorda on vihje kodumaale, et piirangute vajalikkust pole tarvis üle vaadata.⁵² New Yorgi kirja saabumisega (17. aprill 1940) kinnitati taaskord Eestis siseministri otsus (mis kehtis juba 1938. aastal) keelata Uus Ilm, kuna ajaleht levitab lugupidamatuid lugusid Eesti riigi vastu ning keelu pikkuseks on kaitseseisukorra lõpp.⁵³ 20. aprillil vastatakse New Yorgi peakonsulile, et Uue Ilma juhatuse poolt saadetud kiri jõudis kohale ning peaminister edastas palve siseministrile, kes jättis palve rahuldamata. Samuti informeeritakse peakonsulit uue keelu sätestamisega, mis kehtib kaitseseisukorra lõpuni.⁵⁴

Eesti Vabariik ning selle ametnikud tegid kõik võimaliku, et keelata Uue Ilma levik Eestis. Alates 1923. aastast hakati püüdlema selle poole, et keelustada antud ajaleht, kuid tegudeni jõuti aasta hiljem. Eesti riigijuhid ning ametnikud ei oleks seaduslikult saanud muudmoodi peatada ajalehe tööd ja levikut Eesti territooriumile. Küll tuleb mainida, et erinevate ametite

---

⁴⁹ ERA f. 54, n. 4, s. 172, lk 114: Posti-Telegraafi-Telefoni Valitsuse Rahvusvahelise Eksploatatsiooni otsused

⁵⁰ ERA f. 852, n.1, s.2584, lk 3-5: Siseministerium, akt New Yorgis ilmuva kommunistliku ajalehe Uus Ilma Eestisse sissetoomise keelamise asjus.

⁵¹ ERA f. 852, n. 1, s. 2584, lk 7: Siseministerium, akt New Yorgis ilmuva kommunistliku ajalehe Uus Ilma Eestisse sissetoomise keelamise asjus.

⁵² ERA f. 852, n. 1, s. 2584, lk 6: Siseministerium, akt New Yorgis ilmuva kommunistliku ajalehe Uus Ilma Eestisse sissetoomise keelamise asjus.

⁵³ ERA f. 852, n. 1, s. 2584, lk 1: Siseministerium, akt New Yorgis ilmuva kommunistliku ajalehe Uus Ilma Eestisse sissetoomise keelamise asjus.

⁵⁴ ERA f. 852, n. 1, s. 2584, lk 8a: Siseministerium, akt New Yorgis ilmuva kommunistliku ajalehe Uus Ilma Eestisse sissetoomise keelamise asjus.

vahel tekkinud segadus ja sellest tulenevtegematus häiris erinevate ametkondade tööd, mistõttu võis info levik ametkondade vahel olla kohati problemaatiline.

2.2. USA poolne tegevus Uue Ilma piiramisel

Uue Ilma pikaajaline toimetaja Mihkel Nukk on ilmekalt kurtnud, kuidas erinevad tegevused ja asutused Ameerikas on proovinud takistada ajalehe levikut. Oma artiklis ajalehele Kodumaa kirjeldas Nukk, kuidas 1917. aastast alates on Uus Ilm olnud tagakiusajate rünnakute all. USA on riiklikult sellele kaasa aidanud töölisajakirjanduse tsensuuri loomisega 1917. aastal. Lisaks väidab Nukk, et on Uue Ilma toimetajaid arreteeritud. Veel mainitakse, et väidetavalt on USA proovinud mõjutada ajalehe lugejaskonda ähvardades lugejad vallandada ja deporteerida. Järjekordselt tekib küsimus, palju on seal reaalselt, sest andmeid toimunud sündmuste üle puuduvad (põhjuseks USA politsei ja muude asutuste dokumentide kättesaamatus). Lisaks on ette heidetud teise väliseestlaste lehe poolt toimunud Ameerika riigiorganite mõjutamist – tuginedes Uue Ilma toimetaja Mihkel Nuka väidetele, siis on teise väliseestlaste ajalehe Meie Tee eesmärk kõrvaldada Uus Ilm konkurentsist. Sealjuures tuleb nentida, et väidetav võitlus polnud mitte lugejate pärast, vaid oli ideoloogiline, mis samas ei välista võitlust lugejate pärast. Uus Ilm ise on kirjeldanud ajalehte Meie Tee kui fašistliku väljaannet, mis toetab Hitlerit ja Saksamaad ning seetõttu soovivad nad lõpetada Uue Ilma tegevus. Nuka ja ülejäänud ajalehe toetajaskonna süüdistused USA-le ajalehe tegevuse piiramises või tõkestamises ongi kas ajalehe ekspordiga välisriikidesse (USA Postiamet kogus Uue Ilma lehti kokku ning likvideeris neid, samuti eelpool mainitud tsensuur, lisaks süüdistused erapooletuses Meie Tee tõttu). Isegi töökojas toimunud tulekahjus nähti Ameerika süüd, kuid antud argumendi tõestuseks puuduvad vettpidavad tõendid.⁵⁵

Vastupidiselt Uue Ilma toimetuse enda arvamusel, et Ameerika riigiametid on neid halvasti kohelnud, siis võib vastupidist järeldada kirjavahetusest erinevate asutustega. Uue Ilma pöördumised ja kirjad Ameerika juhtidele pole jäänud vastuseta ning suhtlus asutuste ja toimetuse vahel on olnud viisakas. Ilmselt on vastus olnud Uue Ilma juhtidele frustreriv,

---

⁵⁵ ERA f. 1608, n.2, s.1814, lk 57: Ajaleheväljalõiked Uue Ilma toimetaja Mihkel Nukki kohta; ERA f. 9595, n.1, s.6, lk 1, 2, 7, 9,13: Dokumendid Ameerika Eesti Töölisklubide Liidu tegevuse, ajalehe Uus Ilm levitamise jm. kohta.

mistõttu on seesugune arusaam tekkinud. Pahameel on otseloomulikult tingitud ideoloogilisest erinevusest lehe ja riigi vahel ning peale II Maailmasõda haaranud seisukord kahe dominantse riigi vahel ei aidanud lahendada inimestevahelisi erimeelsusi.

Suhtlus Ameerika ja Uue Ilma vahel oli alguses küllaltki formaalne ning nõudlik. Esimene kiri Ühendriikide riigijuhtidele oli 1938. aasta kevadel tehtud ühispöördumine, kus pöördui president Roosevelti poole mitmete väliseestlaste grupeeringute poolt. Nendeks olid New Yorgi Ameerika Eestlaste Organisatsioon, Eesti Iseseisvussõja veteranid, Eesti Naiste Ühing, Lurichi ja Abergi Eestlaste Spordiklubi, Eestlaste Tööliste Klubi, Eestlaste Tööliste Klubide Föderatsioon ja New Yorgi Eestlaste Kunstiklubi. Nad rõhutasid ühispöördumises oma rahuarmastavat ameeriklaste (kuigi kõik polnud tollel ajal juriidiliselt ameeriklased, et oleksid saanud seda taotleda) loomust ning seeläbi nõudsid, et Ameerika välispoliitika oleks kujundatud nii, et tehtaks vahet agressorite ja ohvrite vahel; majanduslike sidemete katkestamine agressoritega; teatud tegevustega agressorite käitumist piirata. Samuti lisatakse nendele nõudmistele, et demokraatliku välispoliitika rajamine on põhiline tagamaks väikeste riikide iseseisvus.⁵⁶ Antud ühispöördumise huvitavaks jooneks on demokraatia ja vabaduse rõhutamine ning väiksemate riikide kaitse, kuigi mõni aasta hiljem oli olukord muutunud, kui avalike tervituste ja kiidulauluga võeti vastu Nõukogude Liidu okupatsioon, mis oma olemuselt polnud vaba ega demokraatlik. Seda iseloomustab riikideülevalt kui ka riigisiselt teadmine, et ühise eesmärgi nimel saavutatud tulemuse saavutamisel pöörduakse üksteise kallale, kellega pole rohkem sarnasusi, kui vaenlasega.

Uue Ilma levitamise keeldude tõttu oli palju suhtlust USA Postiametiga. Tihtipeale olid kirja sisuks teavitused, et eestlaste poolt loodav leht ei ole lubatud vastuvõtjas riigis. Selliseid kirju saadeti teavituseks siis, kui teatud riik oli keelanud Uue Ilma sisseveo oma riiki. On teada, et Eestis vaadati Uue Ilma keeld üle iga 2 aasta järel, kui eelmine lõppes, siis vastavalt sellele ka teavitati. Lisaks kehtis see teiste riikide kohta – on säilinud allikad, mis näitavad, kuidas teavitas Kanada, et Uus Ilm pole seal lubatud. Sarnaselt toimis ka see vastupidi, kus kui keelud lõppesid, siis USA Postiamet teavitas ajalehe toimetust, et takistusi ajalehe edastamiseks enam pole. Üldiselt öeldes, kui USA poleks tahtnud edastada väljaannet, siis seesugused seletused ja koostöö toimetusega oleks olnud täiesti mõttetu ja ebavajalik.⁵⁷

---

⁵⁶ ERA f. 9595, n. 1, s. 6, lk 5: Dokumendid Ameerika Eesti Töölisklubide Liidu tegevuse, ajalehe Uus Ilm levitamise jm. kohta.

⁵⁷ ERA f. 9595, n. 1, s. 6, lk 7-9, 12-13: Dokumendid Ameerika Eesti Töölisklubide Liidu tegevuse, ajalehe Uus Ilm levitamise jm. kohta.

Kokkupuude Ameerikal ja Uue Ilma toimetusel oli lisaks ühisavaldusele veelgi tihedam. On teada, et Uue Ilma toimetaja ning sellega tihedalt seotud Töölisklubi sekretär kirjutasid tihti kirju USA riigijuhtidele. Siiani on säilinud Ühendriikide presidendi sekretäri vastus Ilse Merksoni kirjale, kus president tänab kirja autorit patriootilisuse ja suure pühendumuse eest. Samuti kinnitas president oma vastuses, et ta kannab endas ameeriklaste soove ning riigi ühtsus ja ohverdus toob kindlasti väga hea lõpptulemuse. See vastus oli saadetud 19. detsember 1941, mis vihjab sellele, et Merksoni kiri võis olla seotud vabatahtlikuks olemisega võitmaks sõda natside vastu. Teine vastus Ilse Merksonile väljastati mõni nädal esimesest kirjast hiljem – 2. jaanuar 1942. Antud kirja sisu oli samasugune, nagu eelmise. President rõhutas oma tänulikkust Merksoni ja tema kaaskondlaste suhtes pakutava abi tõttu, mida edastati Ameerikale sõja ajal. Küll aga on kirjas lisatud sarnaselt esimesele kirjale, et nendepoolne abi on parim siis, kui tehakse koostööd kohalike võimuorganitega. Kolmas kokkupuude presidendi ja toimetuse vahel oli väliseestlaste poolt koostatud kiri president Trumanile. Kiri on saadetud 1945. aastal ja selle sisuks on toetuse avaldamine ja II Maailmasõjast rääkimine, samuti mainitakse Eestit. Kirja esimene pool on pooleldi lootuslik, et eelmise presidendi all alustatud poliitika jätkub ka praeguse presidendiga. Samuti avaldatakse toetust presidendile võitlemaks Saksamaa ja Jaapaniga. Teise mõttena töölisliikumise kirjas rõhutatakse ÜRO San Francisco konverentsi tähtsust, et süvendataks ja arendataks liitlassuhteid ning rõõmustataks seeläbi oma kaasmaalasi. Eestit puudutav kirjaosa on omamoodi kaheldav. Kirjasaajale rõhutatakse, et kirjutajate arvates pole mõtet ÜRO kogunemistel arutada Eesti küsimust eraldi; leitakse, et Eestis pole probleeme inimeste enesemääramisõigusega ja inimesed elavad rahulikult ning õnnelikult. Kiri lõpetatakse järjekordse kihutuskõnega ajalehe Meie Tee vastu, kus kinnitatakse, et igasugune informatsioon, mis levib Ameerikas ja on Uue Ilma väidetavale vastu, on vale ja igati pahatahtlik. Eestit puudutavas lõigus on järjekordselt rõhutatud Meie Tee Hitlerimeelsust, kuid jääb mõistmatuks, miks peaks Ameerika president võtma nende sõna tõena arvestades nende seotust Nõukogude Liiduga ning samuti ideoloogiaga, mis ei ole sarnane Ühendriikide omaga. Vastus antud kirjale saabus omakorda USA Välisministeeriumilt, kus kinnitati, et Merksonipoolne kiri edastati vajalikele osakondadele ning avaldatakse tänu toetuse eest president Trumanile.⁵⁸

---

⁵⁸ ERA f. 9595, n. 1, s. 6, lk 10, 11, 16, 19: Dokumentid Ameerika Eesti Töölisklubide Liidu tegevuse, ajalehe Uus Ilm levitamise jm. kohta.

Uue Ilma juhtkonna arvamus, kuidas toimub nende tagakiusamine on alusetu. Tõepoolest olid piirangud tingitud riigi äranägemisest ja grupeeringute tegevusest, kuid Ameerika riigijuhid ja muud asutused suhtlesid töölisgrupeeringutega, nagu väliseestlaste oma ja Uus Ilm oli, eeskujulikult ning mõistvalt, mistõttu võib öelda, et Mihkel Nuka väited USA poolsetest tagakiusamistest on osati motiveeritud isiklikust taustast ja vihast riigi vastu.

2.3. Vastumeetmed Uue Ilma juhtivate inimeste suhtes

Keelud ja tagakiusamised Uue Ilma juhtfiguuride suhtes toimusid kolmes riigis. Lisaks Eestile ja Ameerika Ühendriikidele oli kaudselt ka Nõukogude Venemaal, kuid seda endise toimetaja Hans Põogelmanni hukkamise näol teadmata põhjustel. Vahejuhtumid Eesti ja USA riigiametnike poolt olid seotud ühe kindla isikuga – Mihkel Nukaga.

Mihkel Nukk on meenutanud, kuidas Ameerikas peeti tema üle „nõiajahti“, kus Nukk saadeti mitmeid kordi Ellis Islandi immigratsioonikeskusesse, kus peeti teda kinni. Veel on ta lisanud, kuidas teda alatasa kontrolliti politsei poolt ning kuidas ta oli 40 aastat passita mees (selles viimases oma osa täita Eesti Vabariigi Välisministeeriumis).⁵⁹

Ameerika Ühendriikide poolne tegevus Uue Ilma juhtivliikme töö häirimises oli ennekõike tema arreteerimine ja Nukka ohustanud deporteerimine. Ajaleht Vaba Eesti Sõna kirjutas 18. juunil 1953, kuidas Mihkel Nukk arreteeriti koos teiste kommunistlike lehtede toimetajatega, kuna tema süüdistuseks oli riigivastased tegevused olles ise välismaalane. Vaba Eesti Sõna loomulikult süüdistas kõiki arreteeritud kommunistlikus spionaažis ja lisan veelgi õli tulle öeldes, et on ka aeg neid välja saata, kuna nad kasutavad Ameerika vabu protsesse oma kuritegelike tegevuste jätkamiseks.⁶⁰

Eesti ja USA ametivõimud takistasid teataval määral sarnaselt Mihkel Nuka tööd. Kui Ühendriikide võimud tegelesid kohapealse segamisega, siis Eesti ametkond (Vabariigi ajal) kasutas kodakondsustunnistusega seotud nippe takistamiseks Uue Ilma toimetajat reisimast välismaale. Mihkel Nukk kaotas tormisel teekonnal Ameerikasse oma passi ning seetõttu, et

⁵⁹ ERA f. 1608, n. 2, s. 1814, lk 56: Ajaleheväljalõiked Uue Ilma toimetaja Mihkel Nukki kohta.

⁶⁰ ERA f. 1608, n. 2, s. 1814, lk 25: Ajaleheväljalõiked Uue Ilma toimetaja Mihkel Nukki kohta.

ta saaks teha välisreise, oli vaja taotleda välispassi. 1938. aasta kevadel andis Nukk taotluse uue passi saamiseks sisse, kus palus lisaks passile veel omakorda sõjaväest vabastamise tunnistust (põhjusel, et ta on juba läbinud oma kohustusliku teenistuse) ning samuti tunnistust, mis kinnitab, et ta pole eelnevalt politsei poolt karistatud. Peakonsul saatis andmepärimise Välisministeeriumisse, kust vastati peakonsulile New Yorgis, et Siseministeeriumi Politseitalitlusele tehtud järelpärimise tulemusena selgus, Mihkel Nukale ei tohi väljastada välispassi, eriloo võib saada ainult reisimiseks kodumaale. Eesti ametnikud New Yorgis teavitasid Uue Ilma toimetajale, et Tallinnast on tulnud käsk mitte väljastada pass, mille peale Nukk kirjutas mitu kirja peakonsulaati, kus nõudis kirjalikku seletust, miks ei väljastata talle uut passi. Politseitalitluse poolne keeld mitte väljastada taotlejale passi tähendaski Nuka jaoks seda, et ta viibis USA-s pikka aega ilma dokumentideta, kuni lõpuks anti Ameerika kodakondsus.⁶¹

Lisaks eelpool mainitud riiklike struktuuride piiramismeetoditele prooviti pidurdada Mihkel Nuka tegevust poliitiliste jõudude poolt. Tuntuima kommunistist väliseestlase vastu algatas kihutustöö iroonilisel kombel tema enda vaadete edastaja Eesti kommunistliku kogukonna esileht Kommunist. Ajalehe esinumbris, mis ilmus märtsis 1938 toodi lugejateni pikk artikkel pealkirjaga „Provokaator Nukki kuriööd”, kus kirjeldati detailideni, kuidas Mihkel Nukk on Eesti Kaitsepolitsei palgal olev agent ning kelle missioon on muuta ajaleht Uus Ilm Eesti julgeolekuüksuste kontrollitavaks. Omakorda lisatakse ajalehe Kommunist artiklis, et Nukk on äraandja ja provokaator. Suur osa artiklist keskendub kirjeldusele, kuidas Uue Ilma toimetaja rännak Ameerikasse oli planeeritud täpselt nende pidepunktide, kus Kapol on sidepunktid (nt Marseille’s on Kapol nuhkide sidepunkt ja treeningkoht) ja kuidas teda selleni aidati. Artikkel lõppeb seisukohaga, et kõigil töölisliikumiste liikmetel on kohustus Nukk erinevatest sealsetest organisatsioonidest välja kihutada. Tuleb lisada, et sõnakasutus ja väljendid, mida artiklis kasutatakse on väga mürgised (nt. „See haisev kärnkonn ja mürgine uss on vaja koera piitsaga minema kihutada igalt poolt ausate inimeste seast”).⁶²

Nii Eesti kui ka Ameerika erinevad riiklikud asutused tegid piisavalt, et häirida ebasobivate inimeste vaba tegutsemist. Seda kõike tehti enamjaolt seaduste piires ning kasutati ära kõik võimalikud juriidilised alused, et häirida töölisklassi juhtide vaba tegutsemist. Piiramistööd aitasid paradoksaalsel kombel ellu viia lisaks julgeolekujõududele ka revolutsioonimeelsete

---

⁶¹ ERA f.1608, n.2, s.1534, lk 2, 25, 27-30: Mihkel Nukki passi asi.

⁶² ERA f. 1608, n. 2, s. 1534, lk 3-6: Mihkel Nukki passi asi.

enda partnerid, enamjaolt põhjuseks hirm uute lisandunud inimeste kavatsuste osas ning paranoia reeturlikkuse ees.

KOKKUVÕTE

Kodumaalt väljarännanute asumisega New Yorki peale 1905. aasta revolutsiooni pandi alus aktiivsele väliseestlaste sotsialistlikule liikumisele Ameerikas. Emigreerunud rahvarahutustest osavõtjad organiseerusid seltsidesse ja organisatsioonidesse üle kogu Ühendriikide ning seeläbi pandi alus üleriigilisele väliseestlaste töölisorganisatsioonile, mis nägi oma ajalehe olemasolu vajalikkust. Lisaks ajalehele loodi trükikoda, mille eesmärk peale ajalehe trükkimisele oli väljastada erinevaid sotsialistlike ja revolutsioonimeelseid raamatuid – trükiseid.

Uue Ilma tegevuses jõuti kokkuleppele 1909. aasta alguses, kus peale pikka ootamist ilmus esimene number sama aasta 20. juunil. Esimeseks toimetajaks sai Peeter Speek, kes juhtis karmikäeliselt ajalehte üks aasta, kuni tema juhtimise võttis üle Linda Jürman. Sarnaselt Speegile ei kestnud Jürmani juhtimine toimetajana väga pikalt, samuti vaid aasta. 1911. aastal läks lehe toimetamine üle juhtimiskogule, kelle vastutuse ajal otsiti pingsalt uut tugevat toimetajat. Uueks toimetajaks kutsuti varemgi tuntud väliseestlaste ajalehe üks kirjutajaist Hans Pöögelmann, kes oli eelnevalt saadetud asumisele 1905. aasta revolutsiooni tõttu, kuid saanud kutse liituda Uue Ilma toimetusega põgenes Pöögelmann Siberist ning reisis New Yorki. Temast sai olulisim toimetaja kogu Uue Ilma ajaloo vältel ning peale toimetaja aega kirjutas lehele aktiivselt edasi. Põhjuseks, miks Pöögelmann lahkus oli selles, et 1917. aasta poliitilised muutused Venemaal ning seeläbi Eestis võimaldasid naasta kodumaale ja Pöögelmanniga sarnase teekonna võtsid ette ka teised 1905. aasta revolutsioonis osalenud, kes olid eelnevalt poliitiliste vaadete tõttu pagenud. Tema lahkumise järel oli leht pidevas muutuses – toimetus oli ebastabiilne ning lehe lugejaskonna vähesus muutis väljaande ülalpidamise väga raskeks. Segased ajad lõppesid uue toimetaja saabumisega New Yorki. Juhtimise võttis enda kanda noor aktiivne sotsialistliku liikumise entusiast Mihkel Nukk, kes alates oma juhtpositsiooni haaramist oli kõige pikaajalisem toimetaja lehe ajaloos. Lisaks suurtele muutustele juhtimises alates ajalehe algusaegadest toimus muutus omakorda kirjutatavas sisus – ajaleht muutus oma ideedelt tuntavalt järsemaks ja radikaalsemaks, kui lähtuda demokraatlikust valitsusviisist ja kapitalistlikust majandussüsteemist. Kindlasti aitas sellele kaasa rahastuse leidmine Venemaa näol, kellega hakkasid ideed ühtima.

Lehe jälgitavus Eestis oli väga väike, kuid avalik tähelepanu oli pidev. Lehe tellijate arvu on raske teada, kuna esiteks oli see väga pikka aega keelatud ning teiseks pole kindlaid

märkmeid tellijate arvu kohta ei Uue Ilma dokumentide seas kui ka Eesti Vabariigi Postiametil. On teada, et 1923. aastal, kui jõuti esimese keelustamiseni oli ajaleht 26 ümbrikus, millest lugejateni läks teataval hulgal vähem, kuna osa neist oli mõeldud Vene saatkonda. Alates lehe keelustamisest hoidis Eesti ajakirjandus küllaltki tihedalt silma peal, mida kirjutatakse ning kuidas lehel läheb. Huvitav oli väliseestlaste lehe kajastus – pea kõik võimalikud kajastusstiilid olid esindatud. Lisaks uudisele kajastati Uue Ilma tegemisi läbi pilke ning läbi kommunistide memuaaride. Eesti avalikkuses polnud ajalehel head mainet, kuid vaatamata sellele peeti ajalehes kirjutatavat piisavalt oluliseks, et teataval määral kajastada kogu Eestile.

Uue Ilma aina solvavam ja radikaalsem väljendusviis Eesti kohta sundis riigi julgeolekuüksusi võtma vastu otsuseid piirata lehe levikut. See oli ühtlasi ka ainuke seaduslik viis kaitsta riiki ja rahvast lehe sisu eest. Küll oli antud tegevus küllaltki auklik – keeldude uuendused polnud järjepidevad ja kindlad, mis tähendas seda, et oli perioode, kunas leht võis legaalselt Eestis levida. Lisaks lehekeelule võeti ette rünnakuid ka toimetaja suunas, kuid seda ajal, kui leht oli oma vaadetelt läinud aina riigivastasemaks. Kõige ehedamal kujul sai seda tunda Mihkel Nukk, kellel oli Ameerikasse reisi käigus kadunud pass ning Eesti Siseministeerimi keeluga ei väljastatud Nukale uut dokumenti, mistõttu oli tema liikumine riikide vahel raskendatud.

USA tegevus peatamaks Uus Ilm ja sellega seonduv oli küllaltki leebe. On teada, et Uue Ilma alguskümnendil kehtestati Ühendriikides töölislehtedele keeld ning seeläbi oli selle levitamine keelatud, kuid muid takistusi väljaande levikuks ei tekitatud. Ainus takistus tehti isikutasandil, kui arreteeriti lehe toimetaja Mihkel Nukk, kes istus teatud aja vanglas, kuid seejärel jätkas oma poolelijäänud tööd ilma takistuseta. Küll levis vandenõuna väliseestlastest kommunistide seas arvamus, et toimetuse-trükikoja põlengus mängis oma osa Ameerika julgeolekujõud. Põhjus, miks oleks pidanud Ühendriikide jõud hävitama sellisel viisil Uue Ilma tegevus oli kommunistliku mõtteviisi levitamine, mis oli USA arusaamade vastu. Samuti on oluline märkida, et Ameerika suhtumine Uude Ilma ega väliseestlaste töölisklassi ühendustesse polnud negatiivne, vaid vastupidi. Riigi administratuuri ja töolisorganisatsioonide (kaasa arvatud Uus Ilm) vahel oli küllaltki tihe ja sõbralik suhe. On säilinud kirjavahetus Ilse Merksoni ja USA riigi juhtkonna vahel, kus Merkson esindab töölisliikumiste seisukohti ja abipakkumisi, kuid riigijuhid tänavad pühendumuse ja abi eest.

Uue Ilma suhe Eesti ja Ameerikaga polnud üksteist aktsepteeriv, mis tulenes arusaamade erinevusest. Lehe austamatu ning valeliku informatsiooni levitamine polnud aktsepteeritav nii

Eestis ega väliseestlaste seas Ühendriikides, mistõttu lehe levik polnud suur. Lehe suhted Eesti ja Ameerikaga olid lehe lõpuni negatiivsed (Eesti puhul muidugi peale okupatsiooni ei olnud selline suhtumine, kuid rääkides vabariigiaegsest suhtumisest, siis oli negatiivne). Uue Ilma lõpp on iseloomulik kogu tema ilmumise ajale – lugejate huvi puudumisel polnud otstarbekas toota väliseestlaste töölisajalehte.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

1. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 9595, nimistu 1, säilik 4	Ameerika Eesti Kirjastuse Selts
2. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 24, nimistu 1, säilik 309	Vene Keskkomitee Eesti Büroo
3. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 852, nimistu 1, säilik 2584	Siseministeerium
4. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 54, nimistu 4, säilik 172	Posti-Telegraafi-Telefoni Peavalitsus
5. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 54, nimistu 4, säilik 28	Posti-Telegraafi-Telefoni Peavalitsus
6. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 1608, nimistu 2, säilik 1814	Välisministeerium
7. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 9595, nimistu 1, säilik 6	Ameerika Eesti Kirjastuse Selts
8. Rahvusarhiiv (ERA) Fond 1608, nimistu 2, säilik 1534	Välisministeerium

Artiklid

1. Koit, Ülo; Rebane, Ene. *Uus Ilm 70. Tallinn: Perioodika*
2. Kollektiiv Sakala Kalender. (2014). *Sakala kalender 2015*. Viljandi

Mälestused

1. Vilde, Eduard. (1957). *Artikleid ja kirju*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

Kirjandus

1. Graf, Mati. (1982). *Poliitilised parteid Eestis 1917-1920*. Tallinn: Eesti Raamat
2. Graf, Mati. (2000). *Parteid Eesti Vabariigis*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus
3. Karjahärm, Toomas. (1998). *Ida ja Lääne vahel. Eesti–Vene suhted 1850-1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus
4. Karjahärm, Toomas. (2015). *1905. aasta Eestis. Sotsialistid ja terroristid*. Tallinn: Argo
5. Karjahärm, Toomas. (2016). *1905. aasta Eestis. Mälestused*. Tallinn: Argo
6. Lauk, Epp. (2000). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
7. Laul, Endel. (1962). *Eesti töölisajakirjanduse ajaloost*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
8. Lumiste, Leho. (1977). *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Stockholm: Välis-Eesti& EMP
9. Rumor, Karl Ast. (2009). *Tule ja päikese all. Maailma lõpus III*. Tartu: Ilmamaa

Internet

1. Vettner, Uno. (1987). „Lehekülgi Eesti kultuuriloost. Mihkel Nukk – 80”. *ERR*. <https://arhiiv.err.ee/vaata/lehekulgi-eesti-kultuuriloost-lehekulgi-eesti-kultuuriloost-mihkel-nukk-80> (8.04.2016)
2. Vettner, Uno. (1984). „Saade väliseestlastele. Anni Bartels-Jürgenson, Mihkel Nukk”. *ERR*. <https://arhiiv.err.ee/vaata/saade-valiseestlastele-anni-bartels-jurgenson-mihkel-nukk> (8.04.2016)

Perioodika

Esmaspäev 1934

Peterburi Teataja 1909

Postimees 1919, 1920, 1930, 1934, 1937

Päevaleht 1928,1932-1934

Tallinna Teataja 1911

Virulane 1909

Välis-EestiAlmanak (hilisema nimega Välis-Eesti) 1934, 1937

SUMMARY “The reception of foreign Estonian communist newspaper Uus Ilm in Estonia and in the United States”

This research focuses on the foreign Estonians communist newspaper Uus Ilm and its relationship with Estonian and American authorities. The objective of this research is to find what was the attitude of the Estonian and American authorities about Uus Ilm and what were the means to stop the newspaper's distribution.

In the 19th century, socialist movement started to spread amongst the students in Estonia. Due to the events in Russia in January 1905, from solidarity the workers in Estonia started to strike. This was the trigger to form the first socialist movement in Estonia. The movement was popular amongst the workers. Socialists and rebellious workers were prisoned and some of them were shot. Many socialists in Estonia and Livonia fled abroad in fear of being oppressed because of their views. Some Estonian socialists ended up in New York, where they formed the foreign Estonian socialist movement. Estonian socialists in the United States formed a national foreign Estonian socialist movement and thus found the need to have socialist newspaper in Estonian.

The first editor of the newly created newspaper was Peeter Speek. He was well-known socialist in the Estonia, but the revolution in 1905 and the hunt for the socialists resulted in him leaving his home and eventually found his new home in the United States. The first number of Uus Ilm was published in 20 June 1909. Speek was the editor for Uus Ilm only a year. Other editors, who followed Speek had also a short spell in the editorial board until Mihkel Nukk.

In 1933, Mihkel Nukk was chosen as the new editor of Uus Ilm. The newspaper started to radicalise – socialist ideas were dominated by the communist ideas. In the Second World War, Uus Ilm took over the Soviet ideas and the newspaper supported the Soviet Union. Uus Ilm supported the occupation of Estonia by the USSR and praised the Soviet economical and political ideology. This relationship between the Soviet Union and the newspaper was the reason why Uus Ilm was published until 1989. The newspaper was closed due to lack of readers and the last editor of Uus Ilm was Mihkel Nukk.

The tone of the articles in the Uus Ilm were critical towards Estonian government. The newspaper emphasized, how the Estonian government oppressed the workers. Furthermore,

Uus Iilm spread lies about Estonian politicians. The newspaper thought to have all the means how to change Estonia, but in reality it was all pure talk.

Estonian newspapers monitored the content of Uus Iilm. The foreign Estonian newspaper was the much discussed topic in the Estonian newspapers. Overall, the style of articles in Estonian newspapers were formal – the news about Uus Iilm were published objectively. However, some articles in Estonian newspapers had a negative tone towards Uus Iilm due to misfortunes or the content of the paper.

Estonian authorities restrained the distribution of Uus Iilm. The limits in distribution were the only legal activity towards Uus Iilm that Estonian authorities could do. Furthermore, the authorities in Estonia tried to complicate the work by not issuing new documents to the leading persons in the newspaper. This meant the activists in Uus Iilm were not able to travel and in general had no identification.

American authorities did not restrain the newspaper very much. In 1917, there was a prohibition of distributing socialist newspapers, but in general, the United States did not restrain the distribution. The authorities in America did arrest Mihkel Nukk, who was the editor of Uus Iilm, but the arrest was the only activity to stop the newspaper. Furthermore, Uus Iilm addressed the president of the United States many times and the reply from the White House was always polite and thankful for the newspaper's activity.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mihkel Kalmet (sünnikuupäev: 12.07.1994)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Ajalehe Uus Ilm retseptsioon Eestis ja Ameerika Ühendriikides“

mille juhendaja on Eero Medijainen

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.05.2016